

G32 Stedennetwerk
De heer drs. F.J.M. Crone
Postbus 21000
8900 JA LEEUWARDEN

Kenmerk: 201700375

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer Crone,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'E. Schippers', written over the printed name.

Drs. E.L. Schippers

**Brieven aan de (in)formateur(s)
p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag**

LHV-bureau Utrecht
Domus Medica
Mercatorlaan 1200
Postbus 20056
3502 LB Utrecht

(030) 28 23 723
lhv@lhv.nl
www.lhv.nl

Datum 6 april 2017
Uw kenmerk -
Ons kenmerk 2017/770570/EK/fk
Betreft Zorg voor kwetsbare ouderen

Geachte informateur, beste mevrouw Schippers,

U voert momenteel gesprekken met partijen om te onderzoeken of er een kabinet kan worden gevormd dat kan rekenen op voldoende steun in beide Kamers van de Staten Generaal.

De Landelijke Huisartsen Vereniging en InEen, de vereniging van eerstelijnsorganisaties, zien voor zo'n kabinet grote uitdagingen in de gezondheidszorg. Huisartsen en eerstelijnsorganisaties willen ook de komende jaren bijdragen aan goede, doelmatige en betaalbare zorg in de buurt van hun patiënten. Samen spelen zij een belangrijke rol bij het realiseren van noodzakelijke veranderingen in de ggz, jeugd- en ouderenzorg.

Wij vragen van een nieuw kabinet speciale aandacht voor de zorg voor kwetsbare ouderen.

Ouderenzorg daar waar het nodig is

In Nederland wonen zo'n 129.000 mensen in een verpleeg- of verzorgingshuis (bron: Zorginstituut Nederland, 2015). Voor hen moet de zorg uiteraard goed zijn. Tegelijkertijd betekent het dat 6 van de 7 80+-ers thuis woont. Omdat verzorgingshuizen in toenemende mate worden gesloten en de gemiddelde verblijfsduur in het verpleeghuis is afgenomen van gemiddeld twee jaar naar acht maanden, worden huisartsen dagelijks geconfronteerd met de complexe zorgvraag van een grote groep kwetsbare ouderen. Zij ervaren dat de organisatie van de ouderenzorg op dit moment totaal ondoorzichtig is en op veel plekken nog niet goed geregeld (bron: LHV-ledenpeiling, 2016). Voorzieningen, zoals het kortdurend eerstelijnsverblijf, laten sterk te wensen over. De LHV en InEen waarschuwen: vergeet bij de formatiegesprekken de grote groep kwetsbare ouderen die thuis wonen niet.

Meer tijd, beter georganiseerd

De totale tijd die huisartsen – zowel in de dagpraktijk als in de avond-, nacht- en weekenddiensten - besteden aan contacten met oudere patiënten is toegenomen in de afgelopen drie jaar. En voor patiënten van 85 jaar en ouder is het aantal contacten voor 'intensieve zorg' gegroeid (bron: NIVEL, 2017). Huisartsen hebben voor deze patiënten meer tijd nodig, zeker in achterstandswijken. De levensverwachting ligt daar vaak tien jaar lager dan in andere gebieden. Een goede organisatie van de eerstelijnszorg in wijk en regio is een belangrijke randvoorwaarde voor de continuïteit en kwaliteit van de ouderenzorg. Bovendien vraagt meer tijd voor de patiënt om minder patiënten per huisarts.

Mogen wij op u rekenen voor de randvoorwaarden om een stevig beroep te kunnen blijven doen op de huisarts? Het regeerakkoord zou naast een investering in de verpleeghuiszorg ook ruimte moeten bieden om te investeren in goede ouderenzorg in de eerstelijnszorg, zodat de noodzakelijke extra tijd aan deze patiënten besteed kan worden.

Met vriendelijke groet,

Ella Kalsbeek
Voorzitter LHV

Martin J.W. Bontje
Voorzitter InEen

Landelijke Huisartsen Vereniging
Mevrouw E. Kalsbeek
Postbus 20056
3502 LB UTRECHT

Kenmerk: 201700377

Den Haag, 10 april 2017

Geachte mevrouw Kalsbeek,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

Dr. E. Schippers

201700370

Aan de formateur mw. Drs E.I. Schippers
Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Datum
6 april 2017
Telefoonnummer
06 10 11 83 41
Betreft
Aandacht voor vmbo!

Ons kenmerk
SPV-17-648
E-mail
j.kerkhoffs@platformsvmbo.nl

Stichting Platforms VMBO
Postbus 59
7630 AB Ootmarsum

J.F. Kennedylaan 99
3981 GB Bunnik

T 030 7670068
info@platformsvmbo.nl

Geachte mevrouw Schippers,

Deze week, vanaf 3 april 2017, starten de centrale examens vmbo voor de beroepsgerichte programma's in het vmbo. Een moment dat meestal geruisloos voorbij gaat. Aan de 'start' van de centrale examens VO wordt meestal pas aandacht besteed in mei, als de examens voor de avo-vakken beginnen. Dit lijkt een kleinigheidje, maar is typerend voor de wijze waarop er in Nederland over het Voortgezet Onderwijs gedacht wordt: vanuit avo-vakken. Dat is jammer, want daarmee wordt voorbijgegaan aan 55% van de leerlingen in het VO die hun onderwijs volgen in het vmbo. Leerlingen die voorbereid worden op een beroepsopleiding in het MBO en onze elektriciens, bakkers, kappers en verzorgenden van de toekomst zijn. Wij stellen het erg op prijs als u in het regeerakkoord aandacht aan deze leerlingen en hun onderwijs wilt besteden.

SPV vertegenwoordigt de docenten die deze leerlingen opleiden. Docenten die erg begaan zijn met hun leerlingen en al het mogelijke in het werk stellen om deze leerlingen een programma op maat te bieden en zo het maximaal haalbare met hen te bereiken. Uit internationale cijfers blijkt elk keer weer dat Nederland daar erg goed in slaagt. Echter, in Nederland zelf is er weinig aandacht voor het vmbo en als er al aandacht is, is dit vaak op een negatieve manier: je laat je kind toch niet naar het vmbo gaan! Jammer want daarmee wordt deze leerlingen, maar ook de mensen die hen opleiden te kort gedaan.

De afgelopen jaren is het vmbo ingrijpend veranderd. 33 verschillende afdelingsprogramma's zijn teruggebracht naar tien profielen die actueler zijn en meer nadruk leggen op het voorbereiden van leerlingen op een beroepsopleiding in het MBO. Met de nieuwe examenprogramma's is een nieuw fenomeen ingevoerd in het voortgezet onderwijs, namelijk de beroepsgerichte keuzevakken, waardoor leerlingen een deel van hun programma zelf samen kunnen stellen en er mogelijkheden ontstaan tot echt maatwerk, passend bij de vraag van de leerling. Leerlingen en docenten zijn enthousiast over deze keuzevakken. Ook wordt er in het nieuwe vmbo veel aandacht besteed aan Loopbaanoriëntatie en begeleiding (LOB) dat tot doel heeft de leerlingen te leren kiezen, niet alleen voor een beroepsopleiding, maar ook in de toekomst waarin deze leerlingen te maken krijgen met wisselende functies, beroepen en arbeidsomstandigheden.

www.platformsvmbo.nl

De invoering van het nieuwe vmbo, die door sommigen gezien wordt als ingrijpender dan de invoering van de Mammoetwet in 1968, is vrij geruisloos verlopen. Voor de invoering van het nieuwe vmbo zijn weinig faciliteiten beschikbaar gesteld. Van docenten is gevraagd zich extra in te spannen, niet even een week, maar gedurende een lange periode, die nog niet afgelopen is. Extra inspanning wordt gevraagd voor:

- Het eigen maken van nieuwe kennis en vaardigheden: de programma's zijn niet alleen actueler, maar ook breder, waardoor een docent niet meer automatisch bevoegd en bekwaam is voor alle onderdelen van zijn profiel en dus vaak verplicht bijgeschoold moet worden. Daarnaast bevatten de keuzevakken nieuwe onderwerpen.

Voor de bijscholing van docenten is budget beschikbaar gesteld (telkens in kleine hoeveelheden, waardoor de continuïteit van de scholing steeds op de tocht stond), maar de bijscholing zelf moet in eigen tijd gebeuren en voor de vervanging van docenten krijgen scholen geen budget.

- Het ontwikkelen van lesmateriaal: uitgeverij zijn pas erg laat over gegaan tot de ontwikkeling van methoden en, omdat het om relatief kleine leerlingaantallen gaat per profiel, komt er per profiel vaak maar één methode beschikbaar. Vaak bestrijkt deze methode wel het profielvak, maar niet de beroepsgerichte keuzevakken. Lesmateriaal daarvoor wordt door docenten zelf ontwikkeld.
- Het leggen van contacten met het regionale MBO en het regionaal bedrijfsleven. In het kader van LOB willen we leerlingen levensrechtelijke ervaringen op laten doen om op basis daarvan keuzes te maken. Dit vraagt echter wel intensieve contacten met het regionaal bedrijfsleven. Daarna willen we leerlingen zo soepel mogelijk de overstap laten maken naar het MBO. Dit vraagt intensief overleg tussen collega's, het opbouwen van vertrouwen en het afstemmen van programma's.

Allemaal activiteiten die docenten graag voor hun rekening nemen, maar waarvoor ze geen tijd of faciliteiten beschikbaar hebben gekregen.

SPV pleit voor ontwikkeltijd voor deze docenten, zodat ze naast hun intensieve baan de mogelijkheid hebben om de vernieuwingen goed voor te bereiden en tot een succes te maken. Naast een volledige werkweek als docent is het bijna niet te doen tijd vrij te maken voor de genoemde, noodzakelijke, activiteiten.

Met de invoering van profielen in het vmbo moeten veel zittende docenten bijgeschoold worden om bevoegd les te kunnen blijven geven. De lerarenopleidingen moeten worden aangepast aan de nieuwe situatie in het vmbo. SPV ervaart op dit punt een grote spanning tussen wat het veld vraagt en wat lerarenopleidingen bieden. Buiten het feit dat er niet meer voor alle profielen initiële lerarenopleidingen zijn, zijn deze opleidingen niet meer gericht op het aanleren van de noodzakelijke vakvaardigheden die van vmbo-docenten verwacht mogen worden.

Vmbo-scholen geven in veel gevallen de voorkeur aan vakleerkrachten met praktijkervaring als docent, echter deze mensen moeten een bevoegdheid behalen, waarbij veel te weinig rekening wordt gehouden met de eerder verworven competenties (EVC's) van de docenten. SPV pleit er voor Lerarenopleidingen samen met het veld na te laten denken over oplossingen op korte termijn.

SPV pleit voor de mogelijkheid, naar analogie van het MBO, vakkrachten de mogelijkheid te geven een pedagogisch didactisch getuigschrift te behalen en op basis daarvan bevoegd te worden om les te geven. Op dit moment mogen docenten die in het bezit zijn van het pedagogisch didactisch getuigschrift wel bevoegd lesgeven op het MBO, maar niet op het vmbo.

Voor de vernieuwing van het vmbo zijn nauwelijks faciliteiten beschikbaar gesteld voor docenten, maar ook scholen konden geen beroep doen op faciliteiten. De noodzakelijke aanschaf van inventaris en aanpassing van gebouwen is 'afgedaan' met opmerkingen als: u heeft dit jaren aan kunnen zien komen en had financiële middelen moeten reserveren. Het gaat hierbij niet om schoolbankjes en boeken, maar om professionele gereedschappen, apparatuur en inventaris, licenties voor software, enz. Materialen en middelen waarmee leerlingen moeten leren werken om een goede beroepsvoorbereiding en oriëntatie te kunnen bereiken. Dit geldt voor alle profielen in het beroepsvoorbereidend onderwijs. We pleiten er dan ook voor om alsnog faciliteiten beschikbaar te stellen voor het implementeren van de nieuwe profielen in het vmbo. Er zijn inventarislijsten beschikbaar waarop staat welke inventaris noodzakelijk is per profiel om dat profiel goed aan te kunnen bieden.

Het vmbo is geen eindonderwijs. Na het vmbo moeten de leerlingen hun opleiding vervolgen op het MBO. Het Havo en Vwo bieden leerlingen aan het eind van hun VO-opleiding een startkwalificatie. Vmbo-leerlingen

halen deze startkwalificatie pas in het mbo. Juist de meest kwetsbare groep leerlingen laten we gedurende hun opleiding een overstap maken van de ene naar de andere vorm van onderwijs. Het blijkt al jaren lastig vmbo en mbo goed op elkaar aan te laten sluiten. Er zijn veel goede voorbeelden in Nederland waar deze aansluiting wel lukt, maar dit succes is vaak afhankelijk van gedreven medewerkers in vmbo en mbo.

SPV pleit ervoor:

- scholen de mogelijkheid te geven om in samenwerking tussen vmbo en mbo het vmbo te laten leiden tot een startkwalificatie op niveau 2
- samenwerking tussen vmbo en mbo verplicht te stellen en deze niet afhankelijk te laten zijn van de goodwill van een van de partijen.
- uitwisseling op het gebied van docenten en inventaris te stimuleren zonder dat vmbo én mbo daarbij gehinderd worden door belemmerende regelgeving.

Na het voortgezet onderwijs volgen veel leerlingen een beroepsopleiding aan het MBO of HBO. De afgelopen jaren is het bewustzijn doorgedrongen dat de keuze voor een beroepsopleiding voorbereid moet worden. SPV pleit ervoor beroepsvoorbereiding niet alleen plaats te laten vinden in de beroepsgerichte leerwegen van het vo, maar ook in de theoretische leerweg en de havo. Door toevoeging van een beroepsgericht vak aan het curriculum wordt niet allen recht gedaan aan een praktische leerstijl waarover ook leerlingen in TL en havo beschikken, maar doen die leerlingen ook betekenisvolle ervaringen op die belangrijk zijn bij het maken van keuzes. De beroepsgerichte component in TL en havo moet wel een echte beroepsgerichte component zijn, onderwijs aan de hand van levensechte opdrachten in een zo reëel mogelijk situatie, zodat leerlingen echte ervaringen opdoen op grond waarvan goede realistische keuzes gemaakt worden. Wij verwijzen hiervoor naar het werk van hoogleraar Marinka Kuypers waar uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat levensechte ervaringen leiden naar betere beroepskeuzes.

De beroepsgerichte keuzevakken zoals ze voor het vmbo zijn ontwikkeld zouden hierbij goed ingezet kunnen worden, zoals ook al op enkele scholen het geval is. Door kennis te maken met de beroepspraktijk, ervaren leerlingen niet alleen waar hun passie ligt, maar kunnen Vmbo- en Havo-leerlingen samenwerken. Dit zal de cohesie in de maatschappij ten goede komen.

In het kader van Onderwijs 2032 zou de ontwikkeling van een praktijkcomponent voor het hele voortgezet onderwijs opgepakt kunnen worden, een onderdeel dat nu ontbreekt in de plannen voor curriculumherziening. SPV is er groot voorstander van niet te wachten met de implementatie van een beroepsgerichte component in het voortgezet onderwijs tot de curriculum herziening achter de rug is maar daarvoor al eerder actie te ondernemen.

Wij begonnen deze brief met de mededelingen dat deze week de CSPE's in het vmbo zijn begonnen. CSPE staat voor Centraal Schriftelijk Praktijk Examen, een examen dat bestaat uit een praktijkcomponent met daaraan gekoppeld theorietoetsen. Deze examenvorm past goed bij vmbo-leerlingen, maar is in de loop van de jaren uitgegroeid tot een voor scholen nauwelijks nog te organiseren fenomeen. CSPE's duren niet zelden 800 minuten en meer, waardoor scholen een deel van het jaar alleen nog druk zijn met CSPE's. Omdat er tijdens CSPE's producten worden gemaakt zijn hieraan hoge kosten voor scholen gekoppeld. SPV vraagt zich af of de afsluiting van het beroepsgerichte programma niet anders kan en vraagt dan ook de mogelijkheid om te onderzoeken of het CSPE als examenvorm gehandhaafd moeten blijven of dat er, liefst in samenwerking met het mbo, een andere examenvorm ontwikkeld kan worden die voor scholen makkelijker te organiseren en minder kostbaar is.

Tenslotte moet ons van het hart dat mensen die beslissen over het vmbo deze vorm van onderwijs nauwelijks kennen en geen ervaring hebben in het vmbo. Wij nodigen u daarom van harte uit om, ter voorbereiding van het regeerakkoord, vmbo-scholen te bezoeken en bieden u aan deze bezoeken voor u te regelen.

Met vriendelijke groet

J.A. van Nierop
Voorzitter Stichting Platforms VMBO (SPV)

SAMEN Ondernemen

Werkt u al samen?

Werkt u als bedrijf al samen met het vmbo? Biedt u stageplekken aan? Of kunnen leerlingen de praktijk in uw bedrijf op een andere manier ervaren? Twijfelt u misschien nog? Dan wil ik u van harte deze krant – SAMEN Ondernemen – aanbevelen. Onderwijs en bedrijfsleven hebben elkaar nodig, dat is zonneklaar. Bij het lezen van deze krant wordt duidelijk dat er ongelooflijk veel synergie in onze samenwerking zit.

Vraag het maar aan Geert Jan Douma van Douma Staal, aan Roland Kahn van CoolCat en eigenaar van nog een aantal bedrijven, lees de artikelen over Biohorma (A.Vogel), Gamma, 3-sterren banketbakker Oonk, voederbedrijf Docomar, culturele organisatie Fotodok, hightechbedrijf West End, allemaal bedrijven die al lang de deuren wijd hebben opengezet voor vmbo-leerlingen. Waarom? Omdat ze op de eerste plaats, zonder aarzeling, jonge mensen wegwijs willen maken in de maatschappij. Maar ook omdat ze kennis willen maken met hun medewerkers van de toekomst. Want vmbo-leerlingen zijn enthousiast, leergierig, loyaal en kiezen vaak mooie beroepen als lasser, verkoper, tuinier en bakker. Het zijn gepassioneerde, energieke mensen die de levensader zijn van het bedrijfsleven.

NIEUW
beroepsgerichte
programma's **vmbo**

Het vmbo is uiteraard blij met zoveel positieve response uit het bedrijfsleven. Zonder de praktische ervaring en oriëntatie die de leerlingen kunnen opdoen, is onze opleiding niet compleet. En zou er geen aansluiting plaatvinden bij de behoeften en wensen van het bedrijfsleven. Daarom ook dat we onze relatie met het Nederlandse bedrijfsleven en instellingen zo koesteren en liefst willen uitbouwen en versterken. Lees maar eens hoe het Calvin College en het Munnikenheide College dit doen! Hoe meer we elkaar faciliteren des te beter de leerling wordt. Uiteindelijk hebben wij hier allemaal profijt van.

Veel leesplezier en inspiratie!

Jan van Nierop
voorzitter Stichting Platforms VMBO en lid stuurgroep vernieuwing vmbo

De deur staat wagenwijd open

"Techniek gaat pas leven als je het praktisch maakt. Laat leerlingen een boot of een helikopter bouwen", adviseert Ben van Berge Henegouwen, algemeen directeur van West End. Voor wie wil zien hoe er gewerkt wordt aan een product voor André Kuipers of Ferrari Formule 1 biedt het hightechbedrijf volop mogelijkheden: (snuffel)stageplekken voor mbo-ers van KTS Teylingen en hts-ers, leerwerkplekken voor mbo-ers en samenwerkingsprojecten met de TU Delft.

"Als kind had ik een droom", vertelt Van Berge Henegouwen, "ik heb hemel en aarde bewegen om bij autobehelver BMW stage te mogen lopen. Dat is gelukt. Daar hebben we als West End nu nog jongeren die bij ons stage willen lopen. Een term als techniek is niet zeggend. Als kind droom je van vliegtuigen en raketten. Als je doorkijkt hoe groot de toevoegde waarde van jouw werk voor het leven van de maatschappij is, ontwikkel je een beeld van hoe mooi ons vak is. Een school kan dat niet alleen. Dat moet je samen doen. En als dat lukt, levert dat sterke verhalen op voor jongens."

Andere mindset:
Mbo-ers op niveau 4 zijn moeilijk te vinden. "Vimbo-ers van KTS Teylingen vormen onze pool. Na het

Ouderen genieten van de jeugd

"Voor de jeugd van de locatie Durendael van het 2College in Oisterwijk staat de deur altijd open." Doreen van de Langenberg, coördinator Zorg van het verpleeghuis Catharinenberg in Oisterwijk, is blij met de belangstelling van vmbo-leerlingen voor het werk in het intieme verpleeghuis voor dementerenden. "Je ziet de ouders opleven door de omgang met jongeren. Dat kan in principe nooit genoeg zijn."

Meerwaarde
"Alsprak is afspraak", zegt Doreen van de Langenberg. "Al Durendael daaraan voldoet zijn we al een heel eind. En dat doen ze altijd." Om leerlingen niet al te zeer te laten schrikken van het beeld in het verpleeghuis bezoekt ze de school aan het begin van iedere nieuwe periode waarin Catharinenberg leerlingen ontvangt om vooraf te laten zien hoe het eruit ziet. "Dat werkt heel goed, al lijkt de aanblik van een volle zaal dementerenden moeilijk voor ze in het begin. Na een paar contactmomenten is dat gevoel meestal verdwenen en gaan de ouders en

Al jaren komen vmbo-leerlingen van Durendael die voor Zorg en Welzijn hebben gekozen bij Catharinenberg over de vloer. Ze lopen er stage of volgen er het Leuzwak Verzorging zoek het dit nieuwe schooljaar heet. Jade Peters onderhoudt als docente Zorg en Welzijn de contacten met Catharinenberg. "We bespreken in redelijk wat reflectiemomenten hoe onze samenwerking verloopt. Daarin benemen we open en eerlijk bijzondere mensen en dat werkt wel zo verhelderend. Beide partijen zijn steeds bereid om zich aan te passen, al dat nodig is."

Samenwerking die smaakt naar méér

"We willen samen ontwikkelen en niet alleen maar losse projectjes doen", zegt Elbeth Pinappels projectleider educatie bij culturele organisatie Fotodok. Zodoende werken derdejaars leerlingen van X11, een Utrechtse vmbo-school met het profiel Media, Vormgeving en ICT, twee maanden lang onder begeleiding van professionele fotografen en docenten aan een documentaire rond een thema als 'Familie'. Dat doen ze niet alleen tijdens het keuzevak fotografie. Ook andere vakken, zoals Nederlands, zijn daarbij betrokken. De derdejaars strijden met eerstejaars studenten van het Grafisch Lyceum in Utrecht om de Fotodok Scholieren Award.

fotodok brengt door middel van documentaire fotografie maatschappelijke thema's onder de aandacht. De organisatie zoekt in haar activiteitenprogramma met tentoonstellingen, debatten en lezingen de samenwerking met een hele reeks partners. Dit jaar is de wedstrijd voor de derde keer gehouden en het wordt steeds minder, groter en beter: Pinappels. "Dat is het resultaat van onze manier van samenwerken. Wanneer je samen kijkt naar een lezer goed in ik, wat je belangrijk vindt en waar je elkaar vindt, kun je de activiteiten zo vormgeven, dat het voor de school en de instelling veel meer oplevert."

Beeldcultuur

De instelling vindt het belangrijk om visuele getuigenheid bij leerlingen en docenten te stimuleren: het leren lezen en begrijpen van foto's. Lang niet alle leerlingen hebben de ambitie om fotograaf te worden. "Het zijn makers", zegt Pinappels. "De kans is groot dat ze de beeldcultuur daarom wel gebruiken, dus is het goed als ze leren hoe daarmee om te gaan." "Leerlingen leren zien wat een foto tot een goede foto maakt", valt Christel Pinning, docente van X11 aan. Fotodok gebouwt de foto's van leerlingen ook voor lopende tentoonstellingen en kerstfeest lezingen. Actief bij de matching van leerwerkplekken maakt naar meer. De rits van het Durendael van het nieuwe Leuzwak fotografie. "Ja, een coproductie is nog maar net droom. En ook de samenwerking tussen Fotodok, het Centraal Museum en X11 zal nieuwe lezers en opleveringen, waarin de carrièrepaden van beide instellingen als verrijking van de beleving en creatieve vakken op school gebruikt worden.

Oproep: deuren open voor vmbo-leerlingen

Als voorzitter van MKB-Nederland draag ik het vmbo een warm hart toe. Werkgevers, en de maatschappij in zijn algemeen, hebben het beroepsdomein hard nodig, want daar komen onze vakmensen vandaan. En het beroepsdomein begint met het vmbo. Dat is de basis. Va de route vmbo-mbo vinden elke jaar weer duizenden jonge mensen hun plek in het bedrijfsleven in het algemeen en in het midden- en kleinbedrijf in het bijzonder. Het mbo wordt niet voor niets de hofleverancier van het mbo genoemd. Het is van groot belang dat leerlingen uit het vmbo – alle richtingen, inclusief de theoretische leerweg – kennismaken met het bedrijfsleven en met het werk

Het gaat immers om de vakkrachten van de toekomst. Er zijn al vele mooie voorbeelden van bedrijven en mbo-scholen die constructief en goed georganiseerd met elkaar samenwerken. Ik weet dat vele ondernemers trots zijn op hun bedrijf en het werk dat ze leveren, het product dat ze maken of de dienst die ze leveren. Deze trots overbrengen en potentiële werknemers enthousiasmeren en stimuleren om de juiste vervolgkeuzes te maken, daar gaat het om!

Middaald van Straalen
voorzitter MKB-Nederland

TIPS voor scholen

- Benoem een vast contactpersoon in de school
- Communiceer duidelijk over wat je wil en wat je te bieden hebt

- Benut het regionale bedrijfsleven als klankbord voor onderwijsvernieuwing
- Afspraak is afspraak: wees een betrouwbare samenwerkingspartner

Munnikenheide College organiseert

Verbinding tussen onderwijs en bedrijfsleven is het sleutelwoord

De band tussen het bedrijfsleven in Etten-Leur en het Munnikenheide College is nóg beter. Daarom organiseerde de vmbo-school op 9 juni in eigen huis de themabijeenkomst De Verbinding. Centraal stond de vraag hoe scholen en bedrijven elkaar in de toekomst adequaat kunnen bedienen. In de zaal zaten volgens kernteamleider en organisator Patrick van der Pijl minimaal 50 geïnteresseerde ondernemers. "We willen ondernemers en docenten rechtstreeks met elkaar in contact brengen. In die verbinding valt nog veel winst te behalen."

Patrick van der Pijl is een druk basisk. Modern kort gendens pak, lichtblauw overhemd en donkerblauwe blinkende schoenen. De uitstraling van een vlotte ondernemer, maar Van der Pijl is een bevolg en man in het onderwijs. Hij is bijna een jaar bezig geweest om dit bijzondere gezelschap vanmiddag bij elkaar te krijgen. Ondernemers, vertegenwoordigers van zorginstellingen en mbo-scholen, het college van B&W in Etten-Leur, een aantal raadsleden en als crème de la crème Paul Rosenmöller, voorzitter van de VO-raad Docenten en leerlingen van Munnikenheide College maken het publiek compleet. "We hebben er hard aan getuurd", zegt hij, "dit wordt een mooie start van een nieuw begin."

Investeren

Na afloop reemt een aantal lokale ondernemers: Zij inzet. Toon Verbrak is directeur van Janzen Beton in Etten-Leur en tevens bestuurder van de Industriële Krng Etten-Leur (IKE), een platform van industriële bedrijven uit Etten-Leur dat oploopt voor de belangen van haar 140 leden in Noord-Brabant. "We zien hrm op redere netwerkbijeenkomsten", zegt Verbrak. Hij is enthousiast, neemt initiatief en maakt makkelijk contact. Het valt op met hoewel passte hij zich inzet voor de verbinding tussen Munnikenheide College en het bedrijfsleven. Patrick van der Pijl en van der Pijl zijn de aanwezige ondernemers die de komende tijd met elkaar duidelijk te maken in de toekomst. Over een paar jaar hebben Munnikenheide College en Etten-Leur een netwerk van bedrijven. We moeten daarom investeren in de begeleiding van vmbo-leerlingen van Munnikenheide."

Kansen geven

Het is een weggevoerd gebied dat je van ondernemers drete eindelijk hoort: de leugd kansen geven. Investeren, leek om te doen, voldoende. Neem Henk Punt, mededirecteur van TRAFSA, bouwver en lewatoeren van twee jaren leerlingen van Munnikenheide die bij TRAFSA stage

inspirerende themabijeenkomst

van de VO-raad noemt De Verbinding het best gekozen begrip om de relatie tussen het onderwijs en bedrijfsleven te stimuleren. "De verbinding met de private sector is heel belangrijk." Hij heeft geconstateerd dat scholen de luk en steeds meer open zetten. "Munnikenheide College is daarvan een prachtig voorbeeld."

Rosenmöller houdt vervolgens een pleidooi voor ont-schotting en talentontwikkeling. "Als jongen of meisje van 11, 12 jaar kom je in het voortgezet onderwijs in een stroom waar je eigenlijk niet meer uitkomt. Maar het is niet zo dat één slimmer is dan de ander; de één heeft andere talenten dan de ander, zo zouden we naar onderwijs moeten kijken. Scholen in het voortgezet onderwijs zouden meer gericht moeten zijn op talentontwikkeling van individuele leerlingen. Een omring waar veel scholen nu mee bezig zijn. Daarvoor is het nodig om van locas te veranderen."

En dat is moeilijk, weet Rosenmöller. "Het aanpassingsvermogen van een school is best ingewikkeld, ondermeer schap zit met in de genen van de school." Maar de beweging naar verandering is wel gaande, constateren hij. "Scholen weten waar ze staan en waar ze naar toe willen. Ze staan nu voor de vraag hoe kom ik van A naar B? Hoe verander ik? En hoe durf ik, los te laten? Want daar gaat het om, durf los te laten wat vertrouwd is. Dat laatste geldt ook voor docenten, zegt hij. "Je kan veranderen wat je wil, als de leeraar niet mee wil is de

oudher leerlingen in Etten-Leur straks kansen voor stage in het vmbo. Wehouder Economie Jean-Pierre Schouw van de gemeente Etten-Leur. "De veranderingsvraag in West-Brabant is hest, de verrijping verloopt hier sneller dan in de rest van Nederland. De aantallen leerlingen die van de scholen afkomen zijn ontzettend om aan de verandering af te voldoen. We worden in de toekomst dus geconfronteerd met tekorten op de arbeidsmarkt." Het is de opgave om vraag en aanbod goed op elkaar af te stemmen, zegt hij. "Want we horen al jaren dat leerlingen praktijkmaing missen en dat de verbinding tussen onderwijs en bedrijfsleven wordt gemist. Het is nu echt zaak om dit op te pakken, overheid, onderwijs en bedrijfsleven. Zoak de verbinding en bouw samen aan de toekomst."

Het is belangrijk dat het onderwijs blijft meebewegen met de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Schouw: "Er is steeds meer vraag naar flexibel werf. Je zult leerlingen in verschillende sectoren in meerdere functies moeten opleiden. Om toegevoegde waarde te blijven leveren op de arbeidsmarkt zullen leerlingen weerbaar dienen te worden gemaakt."

Directeur Casma Heesters van Munnikenheide College heeft daar alle vertrouwen in. "Het vmbo heeft in deze regio geen dichte naam. Het bedrijfsleven waardeert leerlingen graag beter ontdekken wat ze straks echt willen gaan doen."

Zakelijke rozen

De verandering van het onderwijs die in gang is gezet levert een heel hoop mogelijkheden tot verbinding op. Leerlingen gaan beter ontdekken wat ze straks echt willen gaan doen."

Rebaz heeft zichzelf zien groeten en opblijven tijdens zijn stage. "Dat was goed voor mijn zelfvertrouwen." Dylan Venloete liep stage bij het naburige hotel Trivium. In zijn zwart-witte werkkostuum doet hij zijn verhaal. "Ik vind het fijn om een pak te dragen." Dylan kreeg vanaf het begin veel verantwoordelijkheid bij het in- en uitchecken van hotelgasten. "Ik heb ontdekt dat mensen allemaal verschillend zijn en dat ik aan de balie goed mee moest omgaan. Dat is interessant en dat leer je niet op school." Dylan ver-volgt zijn studie straks aan het mbo en heeft voor dan nu al zijn toekomstige stageplek geregeld. Trons: "Ik mag terugkomen bij Trivium."

Lukken open

Paul Rosenmöller heeft gemerkt van de verhalen van de leerlingen. "Wat kan ik hier aan toevoegen?", zegt hij. "Ik heb veel talent op het podium gezien." Da voorzitter

Het onderwijs moet feeling hebben met het bedrijfsleven, dat hebben ze bij Munnikenheide College goed in de gaten. "De bijeenkomst van vandaag is een prima start voor nog betere samenwerking." Ik heb me juist opgegeven om gastlessen te komen geven. Ik wil meer in contact komen met de jeugd om hun leefwereld beter te leren kennen. Ik kan de leerlingen iets leren en tegelijkertijd ga ik de leerlingen beter begrijpen."

Munnikenheide College heeft nóg winst uit de samenwerking met het bedrijfsleven te inteni-veren. Een van de plannen heet 'Adopteer een leerling' waarbij het de bedoeling is dat leerlingen in eerste instantie op bezoek gaan bij bedrijven waar ze zich mogen presenteren. Patrick van der Pijl: "We denken aan kleine groepjes van 2 à 3 leerlingen uit het derde jaar die gedurende het schooljaar een relatie aangaan met een bedrijf. Wie zijn ze? Wat vinden ze van school? Hoe doen ze het? Dat mogen ze allemaal in een bedrijf vertellen. Vervolgens nodigen ze die ondernemers ook uit op school om in de klas presentaties te geven. Zo'n ondernemer volgt dan in een jaar de ontwikkeling van een leerling op de voet."

Van der Pijl kijkt tevreden terug op de bijeenkomst van vanmiddag. De opkomst was hoog en de opbrengst ook. "Je ziet mensen rechtstreeks contact

brengen met elkaar. Er hebben zich liefst 20 ondernemers gemeld die gastlessen willen komen geven en we hebben 6 uitnodigingen ontvangen voor bedrijfsbezoeken. Geweldig vindt hij hoe meer we met elkaar in verbinding staan dus te succesvoller kunnen we jonge mensen naar werk begeleiden."

met elkaar maken en daar is het om te doen. Er hebben zich liefst 20 ondernemers gemeld die gastlessen willen komen geven en we hebben 6 uitnodigingen ontvangen voor bedrijfsbezoeken. Geweldig vindt hij hoe meer we met elkaar in verbinding staan dus te succesvoller kunnen we jonge mensen naar werk begeleiden."

Gastlessen

Toon Verbrak van IKE is het met Rosenmöller een. Door verbinding te maken met het bedrijfsleven creëert hij toegevoegde waarde voor zijn leerlingen.

verandering gedurende tot sluiten. Als de leeraar wel wil, heb je kans van slagen. Investerer dus in de professionellere van je leraren."

Nieuwe vmbo biedt ruimte

Het is al lang geleden dat ik leerling was van één van de voorgangers van het vmbo, het LHNO. Ik kwam daar als leerling toen de Mammoeuwet, de Wet op het voortgezet onderwijs, in 1968 net was ingevoerd. Op de lagere school vertelden de leerkrachten (nomen in mijn geval) ons dat we naar de huishoudschool gingen, toen we daar aankwamen heette het Lager Huishoud en Nijverheids-onderwijs. Ik zeg we, omdat bijna de hele klas overstapte. Destijds logisch, want het LHNO was in de ogen van de nomen bedoeld als opleiding tot huisvrouw, zoals de LTS bedoeld was als beroepsopleiding van jongens. Daar kwamen de aankomend timmermannen en lissers vandaan.

De succesvolle LHNO-opleiding ten spijt heb ik niet gekozen voor een bestaan als fulltime huisvrouw. Via het MIINO en de Pedagogische Academie ben ik 'jur' geworden, maar vanaf mijn eerste baan werk ik in of voor het (voorbereidend) beroepsopleidings. Gelukkig is er in het beroepsopleidings de afgelopen decennia heel erg veel veranderd. Het voorbereidend middelbaar beroepsopleidings is al lang geen eindonderwijs meer; leerlingen worden begeleid bij het maken van keuzes, krijgen de kans zich te oriënteren en hoeven gelukkig niet meer met 15 jaar aan het werk.

Wat gebreken is, is de mentaliteit van aanpakken, strieten naar het beste voor je leerlingen, 'meedenken met je leerlingen, ook als docent verder kijkt dan het diploma van de leerling en het uitproberen van nieuwe ideeën'. In het nieuwe vmbo mogen leerlingen een deel van hun programma zelf samenstellen, krijgen ze de kans om te onderzoeken of iets wat hen leuk lijkt ook echt iets voor hen is. En leerlingen die weten wat ze willen kunnen zich verdiepen en abast een start maken met hun beroepsopleiding, mogelijk ook wel een hoger meek bereken.

Soms wordt gezegd dat de verandering die nu in het vmbo plaats vindt groter is dan de invoering van de

Jaqueline Ierthoffs
Directeur Stichting Platforms VMBO

Stichting Platforms VMBO

In de Stichting Platforms VMBO (SPV) werken docenten-platforms samen aan het vmbo. SPV richt zich op de beroepsgerichte profielen en de avo-ken. Onder het motto 'samen waar het kan, apart waar dat wenselijk is' bundelen 12 platformen hun krachten en vormen zij één vmbo-gezicht en één gesprekspartner voor het vmbo-veld. SPV werkt samen met alle belangrijke spelers in het onderwijsveld, zoals de ministeries van OCW en EZ, de VO-raad, de MBO Raad, de AOC Raad, SBB, branche-organisaties en vertegenwoordigers namens het bedrijfsleven. Dit alles met als doel de leerlingen in het vmbo een optimale voorbereiding te bieden op opleiding en beroep.

12 platformen werken samen

In SPV werken docentenplatforms samen, elk voor een profiel in het nieuwe vmbo (enkele profielen hebben meer dan een platform). Deze platformen vormen de (inhoudelijke) schakel tussen onderwijs en beroepsopleiding en beroep. Voor docenten organiseren de platformen activiteiten met als doel ontwikkelingen in de beroepspraktijk te vertalen naar onderwijs, zodat opleiding en beroep goed op elkaar aansluiten.

Op www.platformvmbo.nl vindt u meer informatie over SPV en de contactgegevens van alle platformen.

TIPS

voor scholen

- Expliciteer wederzijdse verwachtingen
- Investeer in ontmoetingen van docenten en bedrijven

Roland Kahn

Prikkel de motivatie van jongeren

"De vernieuwing van het vmbo is in mijn ogen pas de eerste stap om het onderwijs aan te passen aan de nieuwe tijd. Nieuwe profielen is prima, maar cruciaal is dat het onderwijs veel dichter op de interesses van de jeugd gaat zitten. Hoe boei je vmbo-leerlingen zodanig dat ze bereid zijn om zich in te spannen om de stof, die wij met zijn allen belangrijk voor hen vinden, tot zich te nemen?"

Aan het woord is Roland Kahn, rondermerer uit Amsterdam. Groot geworden met Coolcat en inmiddels ook al geruime tijd eigenaar van het kledingbedrijf America Today en het lingeriemerk Sapph. CoolCat is een populair internationale modeketen voor jongeren waar vmbo-leerlingen graag stage lopen. "Wij geven hardwerkende, goed gemotiveerde jongeren met alle liefde kansen", zei de winnaar van de Johan van der Sanden prijs in 2014 eerder in het boekje "10 jaar Johan van der Sanden Prijs". Ter ere van deze voorrechter van het vmbo.

Nieuwe generatie

Just de motivatie van leerlingen prikkelen is de uitdaging waar het vmbo voor staat, zegt Kahn. "We hebben te maken met een volstrekt nieuwe generatie jongeren. Hun wereld is de wereld van mobieljes en iPads. Ze zijn vaak alleen nog ontvankelijk voor korte impulsen. Deze leerlingen moet je dus niet van 's ochtends tot 's middags uitleppen in een

Klanten

"In onze kledingbedrijven zijn we uitstekend in staat om onze klanten een-op-een te bedienen. Het vmbo zou haar leerlingen ook meer als klanten moeten zien". Durf het vmbo op te schudden, loop wat minder aan de hand van "Den Haag", zodat die prachtige longens en medalen in het vmbo in staat zijn om strak en boterham te verdienen en gelukkig en tevreden in het leven staaf."

Geert Jan Douma

Geef leerlingen een blik op hun toekomst

Geert Jan Douma is directeur/eigenaar van Douma Staal in Sneek. Hij is de laatste winnaar van de Johan van der Sanden prijs in 2015. Deze prijs is sinds 2006 tien keer uitgereikt aan mensen die zich op bijzondere wijze inzetten voor het vmbo. Uit het juryrapport: "Wij doen dit omdat u vol overtuiging en voortdurend het voorbeeld geeft dat ondernemers zich willen inzetten voor het beroepsopleidingsveld. U stelt uw bedrijf met een groot hart open voor talloze lerende jongeren in de hele opleidingskolom; te beginnen bij vmbo en mbo."

Geert Jan Douma: "Het staat er fraai en ik ben er ook bill mee, maar ik doe eigenlijk niet meer dan mijn maatschappelijke plicht. Het fout, ik behoort te zeggen: doen wij wat we graag willen doen vanuit maatschappelijke betrokkenheid. Want we staan hier met zijn allen open voor het onderwijs."

We ondersteunen leerlingen en studenten van vmbo en met universiteit en we beleven er plezier aan. De contacten met vmbo-leerlingen en met personeel zijn, als een verrijking voor mijn leven.

Toekomst

Er zit natuurlijk ook een bedrijfsnatige visie achter het verhaal. Als bedrijf dien je altijd aan de toekomst in te leven in de wereld van jongeren. Geef leerlingen verantwoordelijkheid (die part). Geef ze een blik op hun toekomst. Dat is prachtig en zinvol werk."

Calvijn College investeert fors in techniek

Directeur Danny Janssen: "Wij zijn toekomstproof"

Er heerst bijna een serene rust als we deze donderdag de locatie Kerkpolder van het Calvijn College in Krabbendijke bezoeken. De 3e jaars leerlingen van deze vmbw-school zijn op stage, de de jaars zijn druk met hun examens. "Als ietereen er is (425 leerlingen) is het hier een drukte van belang", zegt directeur Danny Janssen als we door de lege kantine lopen. "Vandaag is het lekker rustig."

Kerkpolder is de locatie van het Calvijn College waar per 1 september de nieuwe techniek profielen Bouwen, Wonen & Interieur (BWI) en Productoren, Installeren en Energie (PIE) worden aangeboden. Daarnaast vind je er Economic & Ondernemen en Zorg & Welzijn. "Onze leerlingen techniek komen van hende en verter", zegt Danny Janssen op onze rondgang door de school. "Ze reizen soms wel anderhalf uur met de trein en bus om hier te komen. Dat spreekt natuurlijk voor hun motivatie."

Het Calvijn College is een informatie- en advies-gemeenschap voor praktijkonderwijs, vmbw, havo, atheneum en gymnasium in Zeeland. De school telt 5 locaties. De lokale Kerkpolder is uiteraard voor de bouw- en woonbouw kaderberoeps en beroepsopleiding. Het christelijke karakter van de school is belangrijk. Het begint de dag nog met een kort gebed. Het wordt gezeten aan de Bijbel. De directeur zegt: "We gaan hier van de stropganger; dat is de baan van alles."

Hij haat om de afdelingen Metaal, Handbewerking en Elektro te zien waar de eendaagsa leerlingen van drie eindexamenperiodes leerweg geconcentreerd werken aan hun opdrachten. Hier zijn jongens aan het werk die hun linex met hun handen werken. "Vergeet het hoofd en het hart niet", zegt Janssen. De directeur straalt. Hij maakt makkelijk cinnast met de leerlingen, moedigt ze aan en geeft complimentjes. Hier is een man aan het werk die echt verbinding heeft met zijn leerlingen. Dat zie je, maar veel je vooral.

Grote verbouwing

"Dit wordt een super mooi lokaal", zegt Janssen. Hij doelt op de grote verbouwing die eind mei in de

laatste examen begint waarbij de lokalen Metaal en Installatie/Elektro worden getransformeerd tot een grotere, nieuwe, open ruimte met een aantal hangelementen machines en apparaten. "Op 1 september maken we een frisse start met PIE. Leerlingen Metaal worden dan ook ingewijd in elektrotechniek en installatietechniek onderwijs en visa versa. Wij vinden dat we daaraan een nieuwe technische ruimte moeten inrichten. In kunt geen nieuw technisch onderwijs geven als je alle bij het oude laat. Dan zou er in wezen niks veranderen."

Positief signaal

De verbouwing gaat 3 maanden duren. 1 september is er een inrichting van de nieuwe onderwijslokalen. Het is een behoud van de oude, maar met de vernieuwde. Er is er één, 700.000 euro. Inclusief de aanschaf van nieuwe machines en apparaten die Kerkpolder deels ook gratis krijgt van het Zeewse bedrijfsleven. "Een gigantisch bedrag", zegt Janssen. "Dat hoesten we al Calvijn College helemaal zelf op en gelukkig krijgen we College van Zeewse bedrijven. Daar ben ik het Managementteam en het College van Bestuur ook bijzonder dankbaar voor, dat ze dit bedrag over hebben voor goed technisch onderwijs aan het Calvijn College in Zeeland. Willen we tot 2032 toekomstproof zijn, is deze verbouwing noodzakelijk. Alleen met kwalitatief goed technisch onderwijs blijft onze leerlingstroom gegarandeerd. We geven een positief signaal naar kinderen, ouders en niet te vergeten het Zeewse bedrijfsleven."

Janssen heeft hoge verwachtingen van de vernieuwing in het vmbw. "Het onderwijsaanbod is breder, leerlingen kunnen keuzes uitstellen en gaan bewuster kiezen.

monieur bij TSG in 's-Gravenpolder". De overall van de specialist in industriële automatisering en bestuurstechniek draagt hij al met trots. "Maar ik kom later in het jaar beliet kijken hoe het er allemaal uit ziet. Daar ben ik wel nieuwsgierig naar."

Op de afdeling Metaal ontmoeten we Mark Binagte uit Wolphaartsdijk en André Noordhoek uit Borselle. De 16-jarigen kijken met voldoening terug op de opleiding die ze bijna achter de rug hebben. "Een fijne school, een prettige sfeer, en goede docenten." Markt toekomst is al uitgesproken op het landbouwbedrijf van zijn neef in Tholen dat hij ooit zal overnemen en Andrië heeft straks embool bij Van de Ende (machinbouw) in Borselle. "Techniek is hier al goed geregeld, met de verbouwing zal het allemaal nog mooier worden."

Bedrijfsleven

Danny Janssen is trots op zijn leerlingen. "Ze doen het goed. Maar we moeten wel voor ogen houden dat we voorbereidend beroepsopleiding zijn; we leveren geen jongens en meiden kant en klaar af aan het bedrijfsleven. Maar we willen wel dat onze leerlingen iets kunnen en dat waarden de bedrijven in Zeeland enorm. Het bedrijfsleven weet wat jongens en meiden die van Kerkpolder komen iets kunnen. Ze kunnen metselen, lasen, of iets met installatie- of elektrotechniek, dat weten ze gewoon."

De lokale Kerkpolder misteert veel tijd en energie in de relatie met het Zeewse bedrijfsleven. De school participeert in netwerken van bedrijven. "Dat doen we onder andere in de Vereniging van Elektro (de 30 Zeewse bedrijven uit het vmbw) komen we 1 keer per jaar bij elkaar om over de ontwikkelingen in het bedrijfsleven en onderwijs te praten. Het doet ons bijhouden over het vergen van vraagstukken en behoeften over specifiek projecten (bv. uitwisseling over techniek aan de de opstrijden en aan onder)

En we nodigen de bedrijven ook uit om mee te

Vakhave

De liefde voor techniek gaat ver op het Calvijn College. Afgelopen schooljaar volgden 20 leerlingen van het vmbw 3 techniek-onderwijs in het vmbw. Afgelopen schooljaar was een pilot, dit jaar begonnen 2 vakhave van 25 leerlingen. Alleen op vrijwillige basis.

"Het bedrijfsleven is blij met ons initiatief", zegt Danny Janssen. "Dit zijn jongens en meiden die later professioneel kunnen worden, maar wel met de voorstellen in de klas hebben gestaan." In het 2e en 3e jaar volgen de huizen een dag lang te bouwen. Onderwijs op de locatie Kerkpolder is klas 4 en 5 gaan ze op stage. "Daarna kun je zeggen dat ze bij ons echt een vak hebben geleerd; techniek."

Zijn secretaresse komt binnen en attendeert hem op de volgende verandering. "Anders blij ik praten", zegt hij. We nemen afscheid, het is nog altijd stralend weer in Krabbendijke als we de locatie Kerkpolder verlaten. We halen nog even een frisse neus aan die Oosterschelde die pakweg op 500 meter van de school droog ligt. De woorden van de 16-jarige Lavina Meije uit Aagtekriek, eindexamenkandidaat BWI en ook al een baan in het vakshet al huishouder, gaan door mijn hoofd. "Ik ben klaar om te gaan werken, maar zal de school zeker gaan missen. De docenten staan dicht bij je en voelen goed aan of je lekker in je vel zit. Ze willen je echt helpen." Een mooi compliment voor een fijne school met een bevlogen directeur.

de aansluiting naar het bedrijfsleven wordt beter ik, 100 procent achter deze goede onderwijskundige ontwikkeling. Maar het is helaas wel een misser (dat het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) onvoldoende financiële middelen vrij heeft gemaakt voor deze toch wel inspirerende veranderingen. Het inrichten van zo'n technisch profiel als PEG kost veel geld. Het zou beter zijn geweest als OCW hieraan een financiële bijdrage had geleverd."

Keuzes maken

Het Calvijn College is in staat om de verbouwing zelf te financieren. Danny Janssen. "Dat heeft alles van doen met beleid en keuzes maken. Wij hadden als lokale Kerkpolder een paar jaar geleden nieuwe plandoelstellingen, die keuze hebben we in het licht van de vernieuwing die er in het vmbw aan te komen uitgesteld. Dat geld hebben we toen bespaard om nu alles in één keer te doen. We hebben gesanticeerd op de toekomst, want we verdienen natuurlijk wel aan dat er iets stond te gebeuren in het onderwijs. Er is eigenlijk ook een nieuwe gymzaal nodig, maar daar heeft het Managementteam nu niet voor gekozen, we kunnen uiteraard met alles. Investeren in goed techniek onderwijs vinden we op dit moment belangrijker."

Ook op de afdeling BWI vindt een verbouwing plaats. "Wettwaar een veel kleinere, maar ze kost toch ook voldoende geld en energie. We hebben een nieuw schiedrietaal nodig waarvoor we de samenwerking hebben gezocht met het Vakcentrum Schiller en Zeld. West en met Bouwopleiding Zeeland. Beide organisaties betalen niet alleen bij de verbouwing, maar komen ook daadwerkelijk bij in de verbouwing. De medewerkers en lichte de lichte de lichte de lichte de leerlingen zijn gaan krijgen. Daar zijn we ontzettend mee blij."

Docenten

Conan Smit is docent Elektro. Hij lukt uit naar 1 september. "Ik heb een beetje moeite met de nieuwe manier van werken, maar het is wel een nieuwe manier van werken. We gaan mediteren en dat mag nu ruim 20 jaar. Met PEG gaan we een nieuwe start maken waarmee we beter aansluiten op de huidige verwachtingen in het bedrijfsleven." Adrie de Kem, docent Metaal, is aanvankelijk nog twaalf terughouder. "Kwaliteit leveren nu ook goed werk af. Onze leerlingen willen prijzen in landelijke techniekwedstrijden." Hij zet natuurlijk wel voordelen voor de nieuwe leerlingen. "PEG betekent een verbreding van het onderwijs. Leerlingen zullen uiteindelijk een veel bewuster keuze voor een richting gaan maken."

Banen

"Het is jammer dat wij de nieuwe techniekruimte niet kunnen gebruiken", zegt de 17-jarige Willem Olfers van 's-Gravenpolder. Hij studeert binnenkort af in installatie- en elektrotechniek. Het als veel andere eindexamenkandidaten heeft hij ruim voor het behalen van het diploma, al een baan. "Ik word leerling. Iste

SAMENWERKINGSVORMEN

- (Oriënterende) stages
- Opdrachten van een keuzevak in een bedrijf uitvoeren
- In het bedrijf examineren
- Samen lesmateriaal ontwikkelen
- Klankbordgroep met bedrijven en instellingen over de inhoud van het onderwijs
- Levenssechte opdrachten (onderzoek) uitvoeren in of voor een bedrijf
- Een 'take-over' van het bedrijf door leerlingen
- Gastlessen door ondernemers in de school
- Docentstages in bedrijven
- Bedrijfsbezoeken
- Een ondernemersontbijt
- Ondernemers als juryleden voor werkstukken van leerlingen

- Oriëntatie op werkveld, branches en beroepen
- Wedstrijd
- Regionale toekomstverkenning
- Gebruikmaken van ruimte, (rest)materialen en/of machines
- Theorie op de werkplek
- Ontmoetingen tussen docenten en organisaties
- Maatjesprojecten: vmbo- en mbo-leerlingen leren samen in een bedrijf
- Gezamenlijke scholingsbijeenkoms
- Presentaties verzorgen in een bedrijf
- Onderwijsprogramma afstemmen op de regio
- Gezamenlijk ontwikkelen van een beroepsgericht keuzevak
- Scholen- en beroepenmarkt

Kansen geven vanuit betrokkenheid

Bedrijfsleider Rob Voshaar van Gamma Nijverdai is zeer tevreden over de innige samenwerking met CSG Reggesteyn. Hij ziet eigenlijk het hele jaar door leerlingen, ook van andere opleidingen. Gamma is onderdeel van de Terstenge Groep in Rijssen waarvoor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen geen loze kreet is. Rob Voshaar: "Wij willen graag maatschappelijk betrokken zijn en de jeugd kansen bieden."

Gamma Nijverdai werkt al een paar jaar met CSG Reggesteyn succesvol samen, sinds kort doet Gamma Rijssen dat ook. Leerlingen van wat eerst nog de afdeling Handel en Administratie heette, gaan in de profielmodule Logistiek, gedurende acht weken per tweetal een dag op stage. Rob Voshaar: "Leerlingen mogen na een uitgebreide toelichting snel veel ideeën, van goederen in ontvangst nemen tot kassawerk en alles wat er tussen zit."

Praktijkervaring
Die praktijkervaring is van onmisbare waarde, zegt Roel-Jan Schipper, docent Handel & Administratie.

"Onze leerlinge leren het liefst in de praktijk." De vertrouwde werkwijze wordt in het nieuwe schooljaar met een aantal aanpassingen in het nieuwe profiel Economie & Ondernemen voortgezet. Schipper: "Onze samenwerking met Gamma in de profielmodule Logistiek is een goed voorbeeld voor andere vmbo-scholen, want als school ben je wat logistiek betreft beperkt in de fysieke ruimte. Je richt niet zo maar even een magazijn in."

Handen uit de mouwen in A.Vogel Tuinen

Het begon een paar jaar geleden met het maken van veertig vogelhuisjes op school voor het landgoed Zwaluwenburg en inmiddels zijn de leerlingen van het Nuborgh College Oostenlicht in Elburg (profiel Groen) niet meer weg te denken in de A.Vogel Tuinen van de firma Biohorma. Wilfried Schenk, afdelingshoofd van de A.Vogel Tuinen: "In onze samenwerking snijdt het mes overduidelijk aan twee kanten. Wij investeren in leerlingen en zij nemen onze medewerkers in de tuinen flink wat werk uit handen."

Succesverhalen
Ook Gamma Nijverdai gaat graag op dezelfde voet verder. Rob Voshaar: "Leerlingen helpen doen we sowieso, zo nu en dan levert dat ook bijkomstige voordelen op. Goede en gemotiveerde leerlingen bieden we graag een langere stageplek aan, mogelijk zitten daar onze toekomstige collega's tussen. Die verhalen horen zijn er." Om ja, hij wil nog een ding zeggen: "Als bedrijf, dat wil dus zeggen als medewerker, moet je het wel leuk vinden om jonge mensen echt een kans te geven. Daarin moet je tijd en energie in willen steken, anders werkt het niet."

Biohorma in Elburg is de grootste fabrikant van natuurlijke (genetisch) middelen in de Benelux. Met A.Vogel als grootste merk. De producten worden gepakt en geogst in de 12 ha grote ecologische kwekerij op landgoed Zwaluwenburg in 't Harde op 10 minuten rijden van school. "De leerlingen mogen onder onze begeleiding alles doen", zegt Wilfried Schenk, "het planten van kruiden, onkruid wieden, snoeien als ook het oogsten van planten. Vrijwaardig nuttig en noodzakelijk werk."

Hand in hand

Een keer per twee weken bezoekt een klas 3e of 4e van de afdeling Groen van de A.Vogel Tuinen voor een uur om de kwekerij te bezoeken. "Onze interne begeleiding en de aanwezigheid van enthousiaste docenten vormen de fundering voor onze succesvolle samenwerking", zegt Schenk. "We vinden de leerlingen, maar ook de docenten, ook steeds een stuk thairier meegroeien. Therapie en praktijk gaan hier gelukkig hand in hand. Voor leerlingen is dat heel motiverend, merken we. Ze willen graag voelen dat het net heeft wat ze doen."

Wisselwerking

Het Nuborgh College Oostenlicht is blij dat Biohorma een paar jaar geleden het initiatief tot de samenwerking heeft genomen. "De wisselwerking is uitstekend", zegt Wim Kamphof, docent Groen. "Onze leerlingen zien concreet hoe de producten van A.Vogel tot stand komen. Daarbij worden ze in het werk door de medewerkers van Biohorma heel goed begeleid. Zo willen we nog toe in lengte van jaren met elkaar verder samen werken."

Opleidingsbedrijf biedt uitkomst

Leerlingen van het Cals College IJsselstein die voor het profiel Bouwen, Wonen & Interieur (BWI) kiezen, volgen 15 lessen praktijk op de locatie van Bouwmensen Utrecht. Dit is het opleidingsbedrijf voor jongeren die een vakopleiding in de bouw willen volgen in de regio Utrecht. Sylvia Berk, schoolleider vmbo techniek 3 en 4 van het Cals College: "Dankzij onze succesvolle samenwerking zijn we in staat om onze leerlingen uitgebreid kennis te laten maken met alle richtingen in de bouwsector."

Jo ng bloed

Bouwmensen Utrecht is een opleidingsbedrijf dat graag jonge mensen ziet kiezen voor een beroep in de bouw. "We hebben behoefte aan jong bloed in de sector", zegt Visser. "In de afgelopen 10 jaar hebben we bijna alle vmbo-scholen in de regio Utrecht hun afdelingen Bouw gekozen. Dat is natuurlijk een zorgelijke ontwikkeling. Gelukkig zien we op het Cals College het aantal leerlingen met belangstelling voor de bouw toenemen. Gezamenlijk zullen we jonge mensen ervan moeten overtuigen dat er in de bouw een prachtige toekomst voor hen kan liggen. Inmiddels zijn er ook contacten met het Schoonhoven College om te bezien of we kunnen samenwerken."

Aanbevelen

Het is als vmbo-school niet eenvoudig om in de volle breedte van het profiel BWI op te treden, zegt Sylvia Berk. "Timmeren, metselen, schilderen, vuilruien, tegels zetten, het kost niet alleen veel fysieke ruimte, maar ook veel geld aan investeringen in machines en apparatuur. Maar alle scholen zullen dat kunnen opbrengen. Wij kunnen BWI aanbieden dankzij ons partnership met Bouwmensen Utrecht. Zo'n oplossing voor veel scholen in Nederland en uitkomst kunnen bieden. Ik kan het zeker aanbevelen."

Leren in Het Laadperron

"Het bedrijfsleven kan zich nog veel meer open stellen voor jongens en meiden van het vmbo. Geef ze stageplekken, laat ze meelopen, laat ze ervaren wat er allemaal te doen is in een bedrijf. Laat ze zien hoe de maatschappij in elkaar steekt en wat werken is. Dan krijgen we gemotiveerde jonge mensen die bewust een beroep kiezen waarmee ze later de kost kunnen verdienen. Daar gaat het toch uiteindelijk om."

Levensrecht

In oktober zal CSV in een grote ruimte van Docomar – het zogeheten Laadperron – onderwijs geven aan 3e en 4e jaar vmbo-lerlingen waarbij materiaal als pakjes, dozen en containers van het bedrijf mogen worden gebruikt. "Daar zijn we heel blij mee", zegt Gert van Burken, teamleider Mobiliteit en Transport van CSV. "We hebben samen een logistiek centrum van 900 m² ingericht waarin de leerlingen uitgebreid kennis

Topsector

Van Burken ziet veel kansen voor leerlingen die voor logistiek kiezen. "Dat is een van de topsectoren in Nederland." Ook Docomar heeft voorderend beherf te aan goed personeel, heftruckchauffeurs in dit geval. Bob van Doorn: "Heftruckchauffeurs zijn de eerste medewerkers die afgeleverde producten zien. Zij zijn de eerste ogen van een bedrijf. Zij moeten een goede, brede opleiding hebben genomen waarin veel aandacht is voor de praktijk. Met CSV komt dat wat goed, we werken prima samen, het zijn betrokken mensen."

TIPS

voor scholen

- Verplaats je in het bedrijf
- Zie je leerlingen als klanten die je op maat bedient

Miniconferentie op Elde College Schijndel

Elkaar goed kennen is basis voor succesvolle samenwerking

Als school wil je leerlingen voorbereiden op de arbeidsmarkt, zodat ze datgene in huis hebben waar ondernemingen behoefte aan hebben. En om een goede samenwerkingspartner te kunnen zijn voor bedrijven en zorginstellingen moet je elkaar goed kennen. Met die gedachte organiseerde de sector vmba van het Elde College in Schijndel de miniconferentie 'Samen ondernemen' als aftrap voor verdere samenwerking. Het Elde College nodigde daarvoor alle bedrijven en instellingen uit die momenteel of in het verleden stageplaatsbieder waren voor een middag en avond in de school.

"We hebben ieder onze eigen verantwoordelijkheden, maar we hebben elkaar hard nodig om leerlingen van talent naar een mooie loopbaan te brengen. In dat is geen win-win, maar een must", stelt Gerard Spijkers, secretaris van het vmba en praktijkonderwijs. Het was duidelijk dat die 'must' ook door de aanwezige bedrijven werd gevoeld. Voorafgaand aan het programma gingen de geluiden over tekorten in de lijnen, het imago van technische beroepen en de vakmensen die nodig zijn in de toekomst al verwoord over de stafafel. "We bouwen nog steeds wel van beneden naar boven", zegt Jan-Willem Popje van bouwbedrijf

puberteren in leerzituaties. Hij test de kennis over jongeren bij de aanwezigen en geeft praktische tips, zoals 'help jongeren focussen' en 'focus vooral op de positieve kwaliteiten van elke leerling'. Na een fantastisch buffet verzorgd door leerlingen onder begeleiding van kokbaasdozent Marco IJzerman, volgt voorlichting over het nieuwe vmba, op hoofdlijnen en in detail per profiel. "Waarom communiceren wij over beroepen, terwijl we weten dat 70% van de banen waarna de huidige basisschoolleerling straks terechtkomen, nu nog niet bestaan", klinkt het uit de zaal. Directeur Spijkers licht toe dat "vooral ouders

Wijnen, "maar de complexiteit is ten gevolge van duurzaamheid en regelgeving behoorlijk ingesnoemen."

Toekomstbestendig

De leerling staat centraal. Dus is het zaak de leerling goed te leren kennen. James Smith van Youngworks spende het programma met een verhaal over het

behoefte hebben aan herkenbare beelden. "De nieuwe profielen en de 21ste-eeuwse vaardigheden zijn toekomstbestendiger dan de alledaagse programma's", verzekert hij zijn gehoor. Tonja Heeren, teamleider Zorg & Welzijn en Groen benadrukt het belang van praktijkervaring voor het maken van goede loopbaankeuzes. Er wordt er een beroep op de aanwezigen gedaan om

Hart voor een mooi ambacht

Bakkerij Oonk, met vier vestigingen in en rond Enschede, is een erkend leerbedrijf. Jaarlijks biedt Oonk plek aan vijftien a twintig stagiaires van diverse scholen in de regio. Henry de Groot, chef bakkerij: "Wij willen dat ons mooie ambacht van bakker blijft bestaan. Steeds minder leerlingen willen bakker worden, als we niet oppassen bestaat dit vak over enige tijd niet meer."

Het Twents Carmel College werkt al acht jaar nauw samen met de succesvolle kwaliteitsbakker waarvan end met een vestiging werd belooft met liefst drie sterven. Een unicum in Nederland! Voor het keuzevak traject in het profiel Horeca Bakkerij en Recreatie mogen de 3e en 4e Jaars leerlingen stage lopen in het bedrijf/leven. Bakkerij Oonk is een geweldige plek. Len Maathuis, vakdocent: "We kiezen voor buitenschools leren. Dat is toch spannender en leerzamer dan de praktijk op school."

Voorspel

Henry de Groot noemt de leerlingen van het Twents Carmel College een voorbeeld voor anderen. "Ze zien er altijd tip-top uit, dragen geen oorbelletjes, stellen zich netjes voor en krijgen van school duidelijke opdrachten mee. Ook vakinhoudelijk vallen ze positief op. "De communicatie met school is belang-

rijk en verloopt prima", zegt hij. "Al worden we niet bij aan de voortdurende veranderingen in het onderwijs. Al praktijkboeken worden aangepast, moeten mijn praktijkbegeleiders op de zaak ook weer leren. Daar hebben we eigenlijk geen tijd voor."

Minder uitval

Als praktijkbegeleider wil hij graag op de hoogte blijven van de laatste ontwikkelingen in het vmba-onderwijs. "Als ze de basis van het vak naar goed houden", zegt hij. De Groot zou wel wat meer inleed op het onderwijs willen hebben. "Wij bakkers weten immers hoe mooi, maar ook hoe lichamelijk, zwaar dit beroep is. We maken hier niet de hele dag lekkere bonbons, het is ook bakplaten schoonmaken en afwassen, gewoon hard werken. Dat mag op scholen wel een beter voorbeeld zijn, zodat in de opleiding minder leerlingen uitvallen."

Koken voor het echie

Koken voor familieleden en buurtbewoners die op school komen eten. Ook op het Van der Meij College in Alkmaar geen onbekend fenomeen. Leerlingen van het profiel Horeca, Bakkerij en Recreatie verzorgen met regelmaat catering, lunches en diners voor binnen en buiten de school. Het Top vmba van de school werkt met betekenisvolle opdrachten. Dat betekent dat leerlingen hun competenties ontwikkelen door grote complexe opdrachten uit te voeren in, zoals dat zo mooi heet, contextrijke omgevingen.

En hoe cool is het dan als je in een echt restaurant voor echte gasten mag koken! Voor de tweede keer dit jaar hebben vierdejaars leerlingen van de school onder begeleiding van de chef-kok van restaurant 'High Five' een dringende diner bereid met alles erop en eraan. De school selecteert daarvoor een groep leerlingen die in hun praktijktaken hebben laten zien dat ze dit aankunnen. Leerlingen documenteren hun ervaringen in een portfolio en presenteren dat naderhand.

Andere keek

Waarom stelt een restaurant het bedrijf ter beschikking aan een school? "Koken in een restaurant is toch andere keek, dan koken op school met je docenten. Hier kijkt de chef-kok op je vingers en ziet erop toe dat je professioneel omgaat met de apparatuur. Dat is een spannende en rijke ervaring", zegt Pieter Bereman, eigenaar van de Alkmaarse wijnboerderij. Zijn relatie en affiniteit met het Van der Meij College

komt voort uit de vele goede contacten met de school in de periode dat zijn zoon er naar schooling "Een lating kerfje indertijd", lacht Bereman. Met Bereman junior is het gelukkig helemaal goed gekomen. "Daarna ging hij al een paar en halde de ene oorloof en diploma na de andere."

Profileren

De school wil de 'restaurant take-over' graag uitbreiden naar meerdere restaurants. "Schole mogen zich in het algemeen best duidelijker profileren en meer aandacht vragen voor wat ze doen en nodig hebben", tipi Bereman. Zodra in de omgeving bekend werd dat 'Van der Meij' het restaurant overnam, spitsen afhandelende restaurateurs hun oren: wat is professioneel omgaan met de apparatuur. Dat is een spannende en rijke ervaring", zegt Pieter Bereman, eigenaar van de Alkmaarse wijnboerderij. Zijn relatie en affiniteit met het Van der Meij College

Celofan

SAMEN Ondernemen is een uitgave van het project 'Vermaakseling beroepsgerichte programma's vmba. Aan de inhoud kunnen geen rechten worden ontleend.

Redactie: Jacqueline Kerckhoffs (DPO), Em Vooch (Bureau Jari), Harry Willemssen (Communicatiebureau Harry Willemssen) E: info@redactie. Jacqueline Kerckhoffs

Ontwerp: Studio V&V Fotografie: René Corten, Jelsa Oudenaarde en Pieter Boer
Dat ik aan de scholen en bedrijven die foto's ter beschikking hebben gesteld.
www.vermaakselingvmba.nl

Restelen. Meer aspiranten van deze kramt kunt u bestellen door een mail te sturen naar info@vermaakselingvmba.nl. Goed in de mail aan hoeveel exemplaren u wilt ontvangen en vermeld daarbij het juiste adres.

Onderwijs Platform V&V

TIPS voor scholen

- Evaluer periodiek de samenwerking
- Benut bedrijven bij het ontwikkelen van goede beroepsbeelden
- Benut elkaars sterke kanten
- Nodig bedrijven uit in je school

Tijd voor vernieuwing

Zestien jaar geleden werd het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo) geïntroduceerd met drie beroepsgerichte leerwegen (basis en kader en gemengd) en de theoretische leerweg (mavo). De leerwegen blijven hetzelfde. De afgelopen periode hebben vmbo-scholen hard gewerkt aan een grootscheepse vernieuwing van de beroepsgerichte programma's.

Hieronder vindt u antwoorden op een aantal vragen over het vmbo, dat in schooljaar 2016/17 in de nieuwe opzet van start gaat.

Waarom deze vernieuwing?

In het kort: om de vakken inhoudelijk te moderniseren, om meer aandacht te besteden aan de keuze van de leerling, het onderwijs beter organiseerbaar te maken en beter aan te laten sluiten bij de ontwikkelingen in het mbo, het (regionale) bedrijfsleven en werkveld. Doordat er meer ruimte is voor keuzes zijn er meer mogelijkheden om een programma te maken op maat van de leerling en/of de regio. Zo ontstaat er verbinding tussen de keuzes en talenten van leerlingen en de kansen die er zijn in de regio.

Hoe ziet de nieuwe route er uit?

In het derde leerjaar kiest een vmbo-leerling een profiel dat bestaat uit een profielvak (50% van het programma) aangevuld met beroepsgerichte keuzevakken (50% van het programma). Leerlingen hebben de keuze uit 10 profielen. Een profiel omvat het complete pakket aan avo- (algemeen vormend onderwijs) en beroepsgerichte vakken dat een leerling volgt.

Welke zijn de 10 profielen?

- Bouwen, wonen en interieur
- Dienstverlening en producten
- Economie en ondernemen
- Groen
- Horeca, bakkerij en recreatie
- Maritiem en techniek
- Media, vormgeving en ICT
- Mobiliteit en transport
- Produceren, installeren en energie
- Zorg en welzijn

De profielen zijn samen met docenten vmbo en mbo opgesteld en afgestemd met brancheorganisaties. Ze komen in de plaats van de 33 beroepsgerichte programma's. De nieuwe profielen zijn duidelijker, breder en actueler.

Hoe worden vmbo-leerlingen geholpen zich te oriënteren op hun toekomst?

In het nieuwe programma is er extra aandacht voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB). Het is zelfs een verplicht onderdeel van het programma. Loopbaangesprekken geven de leerling meer kans om te onderzoeken waar zijn passie en talenten liggen en welke richting of beroepenveld bij hem/haar past. LOB kan niet zonder praktijkervaring! Om hun leerlingen te laten kennismaken met en enthousiasmeren voor bedrijven en beroepen zoeken vmbo-scholen graag de samenwerking met ondernemers in de regio, die zin hebben om jonge mensen een blik op hun toekomst te gunnen.

Wat zijn beroepsgerichte keuzevakken?

Beroepsgerichte keuzevakken vormen de helft van het beroepsgerichte programma. Aan de hand van de keuzevakken die de school aanbiedt kan een vmbo-leerling zich verdiepen in het beroepsgericht onderwijs en de arbeidspraktijk die zijn of haar interesse heeft. Ook kan de leerling zich verder oriënteren op zijn toekomst. Er zijn heel veel keuzevakken, bijvoorbeeld logistiek, proces-techniek, huidverzorging of officemanagement. Maar scholen en bedrijven/instellingen in een regio kunnen ook samen een keuzevak ontwikkelen.

Waar in het nieuwe programma liggen mogelijkheden voor activiteiten waarbij een bedrijf of instelling een rol kan vervullen?

Die mogelijkheden zijn er te over, van (snuffel)stages tot opdrachten op de werkplek als onderdeel van een keuzevak tot activiteiten in het kader van LOB. In deze krant vindt u een lijstje ter inspiratie. Daarbij kunt u niet alleen aan leerlingen denken, maar ook aan vmbo-docenten: zij zijn immers een cruciale schakel in de voorbereiding van leerlingen op wat de regionale arbeidsmarkt vraagt.

Waarom werken bedrijven en instellingen samen met vmbo-scholen?

Leerlingen opleiden voor het werk van morgen, dat kan het onderwijs niet alleen. Bedrijven willen jongeren helpen zich een goed beeld te vormen van het werk in hun branche en willen de trots op hun bedrijf/vak overbrengen. Om jongeren kansen te bieden om zich te oriënteren en praktijkervaring op te laten doen in echte werkcontexten. Bedrijven doen dat vanuit een gevoel van maatschappelijke verantwoordelijkheid of omdat betrokkenen zelf die kans ook gekregen hebben of omdat ze alvast contact willen leggen met hun – potentiële – toekomstige collega's. En omdat hun werknemers of klanten daar ook baat bij hebben. De verschillende portretjes in deze krant getuigen daarvan.

Wat kan ik verwachten van een vmbo-leerling die in mijn bedrijf komt?

Het vmbo is een beroepsvoorbereidende opleiding. Dat betekent dat leerlingen zich nog aan het oriënteren zijn op wat ze kunnen en willen en vakvaardigheden minder nadruk krijgen. Veel vmbo-leerlingen vinden het prettig om in en van de praktijk te leren. Na het vmbo leren vrijwel alle leerlingen door aan een mbo-opleiding, soms in combinatie met werken in een (leer)bedrijf.

Waar vind ik meer informatie over de vernieuwing van de beroepsgerichte programma's in het vmbo?

Op de website www.vernieuwingvmbo.nl vindt u meer informatie en een animatiefilmpje van drie minuten over de nieuwe profielen <http://vernieuwingvmbo.nl/animatie-in-profielen-in-het-vmbo/> en over LOB: <http://vernieuwingvmbo.nl/animatie-lob/>. Maar u kunt natuurlijk ook altijd terecht bij de vmbo-school in uw buurt voor de voor u relevante informatie.

beroepsonderwijs bedrijfsleven

VNO-NCW

Werkt u al samen?

Het initiatief van de Stichting Platforms VMBO om deze krant te maken is door ondernemingsorganisatie VNO-NCW, MKB Nederland en SBB (Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven) genereus ondersteund. *SAMEN Ondernemen* heeft een oplage van 750.000 en wordt verspreid door heel Nederland.

Wij hopen dat we binnenkort ook met u in zee kunnen gaan om kennis te maken met het vmbo en haar gemotiveerde en ondernemende leerlingen. U zult er geen spijt van krijgen.

Jan van Nierop

voorzitter Stichting Platforms VMBO en lid stuurgroep vernieuwing vmbo

Stichting Platforms VMBO
De heer J.A. van Nierop
Postbus 59
7630 AB OOTMARSUM

Kenmerk: 201700379

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer Van Nierop,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

Drs. E.J. Schippers

Tweede Kamer der Staten-Generaal
T.a.v. de heer M. Rutte, de heer H. Zijlstra,
de heer A. Pechtold, de heer W. Koolmees,
de heer S. van Haersma Buma, de heer P.E.
Heerma, de heer J.F. Klaver, mevrouw K.M.
Buitenweg en mevrouw E. Schippers
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Bunnik, 7 april 2017

Onze referentie: BEC

Geachte heer, mevrouw,

Het formatieproces is in volle gang, en het onderwerp mobiliteit is één van de belangrijke onderwerpen die uw onderhandelingstafel passeert. BOVAG vraagt uw aandacht voor een aantal punten die onmisbaar zijn voor de toekomst van de mobiliteit in Nederland voor de komende vier jaren.

BOVAG is onderdeel van de Mobiliteitsalliantie. Deze alliantie heeft in een manifest acht bouwstenen voor een mobiele toekomst benoemd¹. De vraag van de alliantie is helder: investeer in de toekomst van mobiliteit in Nederland; een investering van minimaal 1 miljard per jaar. Alleen zo komen we in 2021 snel, veilig en schoon van A naar B. BOVAG staat voor deze alliantie, en hoopt van harte dat de aanbevelingen en bouwstenen van de Mobiliteitsalliantie het fundament zullen zijn voor de mobiliteitsparagrafen in het nieuwe Regeerakkoord.

Maar dit is niet het enige waarvoor BOVAG uw aandacht en inzet vraagt. BOVAG staat voor ondernemend Nederland. Onze leden leveren een belangrijke bijdrage aan de Nederlandse economie. Van fietsenhandelaar op de hoek, tot wasstraat, tot tankstation, tot grote autobedrijven en dealers: wat hen bindt is dat zij hard werken aan een bereikbaar en mobiel Nederland. Namens deze 9000 ondernemers vragen wij u om in u gesprekken richting de formatie van een nieuw kabinet, de volgende punten mee te nemen.

1. **Schaf BPM af:** Er is door Europese rechtspraak ruimte in de BPM-regelgeving afgedwongen, die bij parallelimport oneerlijke handelspraktijken in de hand werkt.
2. **Stimuleer de fiets fiscaal:** Fietsgebruik is niet alleen gezond en milieuvriendelijk, het draagt ook bij aan een bereikbaar Nederland. Hoe meer mensen de fiets naar kantoor nemen, des te beter is de doorstroming op de weg. Bouw daarom een fiscale prikkel in die het aantrekkelijker maakt om een fiets aan te schaffen voor het woon-werkverkeer.
3. **Pak de milieuzones aan:** BOVAG vindt dat de milieuzones op termijn moeten worden afgeschaft. De noodzaak voor het bestaan van milieuzones verdwijnt omdat het Nederlandse wagenpark in een rap tempo schoner wordt. Zolang er echter nog milieuzones bestaan, moeten er betere kaders komen voor lokale luchtkwaliteitsmaatregelen. Dat kan bijvoorbeeld door het afwegingskader voor stedelijke distributie te omarmen. Dit afwegingskader wordt binnenkort opgeleverd door een

¹ Deze bouwstenen zijn: vraaggestuurde mobiliteit, duurzame mobiliteit, kansen voor het bedrijfsleven, renovatie wet- en regelgeving, verkeersveiligheid, visie sector, markt en overheid, minister van mobiliteit en investeringsagenda

samenwerkingsverband van decentrale overheden en het bedrijfsleven. Zo weet iedereen waar hij aan toe is en verschillen de regels niet van stad tot stad. Dit neemt niet weg dat het uiteindelijke punt op de horizon dus de algehele afschaffing van de milieuzones moet zijn.

4. **Zeggenschap over de data in het voertuig:** Leidend moet zijn dat de consument bepaalt wat er met de data uit zijn voertuig gebeurt. Ruim baan voor de connected car, met keuzevrijheid waar die hoort: bij de consument.
5. **Nederlandse Franchise Code:** BOVAG pleit voor een spoedige wettelijke verankering van de Nederlandse Franchise Code (NFC). De NFC biedt ondernemers bescherming, duidelijkheid en gedragsnormen voor goed franchisegever en -nemerschap. Eerlijke spelregels zorgen ervoor dat het risico van het ondernemen niet bij één partij ligt, wat uiteindelijk leidt tot een stevigere economische positie.

Wij hopen dat u onze aandachtspunten meeneemt in de gesprekken in de aanloop naar een nieuw kabinet en Regeerakkoord. BOVAG is uiteraard bereid onze standpunten nader toe te lichten.

BOVAG wenst u veel succes bij deze cruciale onderhandelingen.

Met vriendelijke groet,
BOVAG

Bertho Eckhardt
Algemeen voorzitter

Postbus 1100
3300 AC Dordrecht
T 078 651 2100
F 078 651 2101
E info@bovag.nl

www.bovag.nl

078 651 2100

NO-BANK-RECHTINGSDIENST

BOVAG
De heer B. Eckhardt
Postbus 1100
3980 DC BUNNIK

Kenmerk: 201700381

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer Eckhardt,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'E. Schippers', written over the printed name.

Drs. E. Schippers

201700382

NN Group N.V.

Management Board

Mevrouw drs E.I. Schippers
Informateur
p/a Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Subject

Informatiebesprekingen

Date

7 april 2017

Geachte mevrouw Schippers,

Graag wil NN Group u een aantal inzichten meegeven, in aanvulling op die van het Verbond van Verzekeraars, met het oog op de gesprekken over de plannen voor een nieuwe regering. Dit doen we vanuit een sterke betrokkenheid bij maatschappelijk relevante vraagstukken, die past bij onze positie als grote (pensioen)verzekeraar en belegger in de Nederlandse economie.

Pensioen

- Mensen moeten in staat worden gesteld een adequaat pensioen op te kunnen blijven bouwen. Een stelselwijziging zou moeten leiden tot een robuust, en voor iedereen goed uitlegbaar stelsel. Wij steunen dan ook de visie voor een overstap naar een pensioenstelsel op basis van persoonlijk pensioenvermogen en zijn van mening dat de invoering van een vrije keuze voor een pensioenuitvoerder voor de werkgever hierbij passend is. Dit sluit aan bij een maatschappij die vergrijst, individualiseert en behoefte heeft aan transparantie.
- Een stelsel waar sprake is van collectieve buffers met intergenerationale risicodeling past hier ons inziens niet bij. Dit neemt niet weg dat bepaalde risico's collectief gedeeld zouden moeten kunnen worden.
- Dit is het moment om concrete en alomvattende stappen te zetten in de herziening van het pensioenstelsel. Het huidige stelsel past niet meer bij de behoeften van werkenden, en bij de sterk veranderde arbeidsmarkt. Deelmaatregelen (zoals premiepauzes om hypotheekschuld af te lossen) bieden geen blijvende oplossing, en verdere versoepeling van het fiscale kader leidt niet tot vernieuwing of verbetering van het stelsel.

Arbeidsmarkt

- Ten aanzien van ziekte en verzuim begrijpen wij de bezwaren tegen het huidige stelsel waarbij werkgevers een hoge mate van verantwoordelijkheid dragen. Tegelijkertijd is de afgelopen jaren veel bereikt, wat het re-integreren na ziekte betreft. De huidige aanpak werkt.
- De positieve kanten van het huidige systeem, waaronder een doorlopende (private) re-integratieketen vanaf de ziekmelding, moeten dan ook worden behouden, willen we niet teruggaan in de tijd.

Subject
Informatiebesprekingen

Date
7 april 2017

Page
2 of 2

Cybercrime

- De aanpak van cybercrime overstijgt individuele belangen. Alleen door het gezamenlijk delen van kennis, kunde en kracht kan een effectieve aanpak voor cybercrime tot stand komen. De overheid heeft hier een voortrekkersrol, maar ook bedrijven nemen hier hun verantwoordelijkheid door bijvoorbeeld het oprichten van het Nederlands Cyber Collectief.
- Een intensievere samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven zal Nederland sterken in de aanpak van cybercrime. Datzelfde geldt voor een gezamenlijke aanpak met betrekking tot innovatie en digitalisering (zie hieronder).

Innovatie

- Om innovatie (in de financiële sector) te stimuleren zou regelgeving flexibel moeten zijn, zodat bedrijven hun diensten of producten onder gelijke voorwaarden kunnen aanbieden. Flexibiliteit is bijvoorbeeld nodig om het bedrijven (zoals NN) mogelijk te maken op een snelle en tijdige wijze diensten aan te bieden die bijdragen aan betere service voor de klant. Om bepaalde diensten te kunnen aanbieden, zoals bijvoorbeeld veiligheidsconcepten voor huiseigenaren, hebben we nu een apart bedrijf moeten oprichten, wat leidt tot een verhoging van kosten.
- Door innovatie veranderen de scheidslijnen tussen nieuwe en bestaande aanbieders van financiële diensten en ook tussen de traditionele sectoren. Daarom zou ook moeten worden gezien in hoeverre het toezicht kan verschuiven naar producttoezicht, in plaats van puur te kijken naar het type organisatie dat de dienst of product aanbiedt.

Tenslotte spreken we, als belegger met een lange-termijn focus, onze steun uit aan voorstellen die bijdragen aan het ontwikkelen van projecten voor een duurzamer Nederland.

Mocht u op basis van deze brief vragen hebben, dan zijn wij uiteraard van harte bereid een toelichting te geven.

Hoogachtend,

Lard Friese
CEO NN Group

David Knibbe
CEO Nationale-Nederlanden

NN
De heer L. Friese
Postbus 93602
2595 AS DEN HAAG

Kenmerk: 201700383

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer Friese,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'B. Schippers', written over the printed name.

Dr. B. Schippers

Postadres: Postbus 8 3300 AA DORDRECHT

Aan de informateur
Mw. E. Schippers

p/a
2^e Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Datum 5 april 2017
Ons kenmerk 1834689
Betreft Inbreng kabinetsformatie Dordrecht

Gemeentebestuur
Spuiboulevard 300
3311 GR Dordrecht

T 14078
www.dordrecht.nl
www.nieuwdordtspel.nl

Contactpersoon
P.E. Ragetlie
T (078) 770 4507
E p.ragetlie@dordrecht.nl

Geachte mevrouw Schippers,

Dordrecht: voorzieningen kwetsbare groepen zwaar onder druk

De economie groeit, de arbeidsmarkt trekt aan. Een uitgangspositie voor een nieuw kabinet, waar voorgaande kabinetten jaloers op zijn. Toch ligt er grote druk op een nieuw kabinet: zorgen dat *alle* Nederlanders delen in de verbeterde financieel-economische situatie, om een tweedeling in de maatschappij te voorkomen.

De verschillen tussen mensen met en zonder passende opleiding, met en zonder werk, met en zonder toekomstperspectief zijn nu al pijnlijk voelbaar in steden en wijken. Dit vraagt in veel steden en ook in Dordrecht en regio Drechtsteden om maatregelen en voorzieningen, die steeds zwaarder drukken op de gemeentelijke begroting. In Dordrecht gaat het dit jaar al om een gat van € 8,1 miljoen: middelen die dringend nodig zijn om bestaande expertise en ondersteuningsstructuren voor kwetsbare groepen te behouden en noodzakelijke nieuwe initiatieven gericht op inclusie te kunnen realiseren. Naar 2020 toe dreigt dit tekort zelfs op te lopen tot € 13,4 miljoen. Het is niet realistisch dat steden tekorten van deze orde van grootte zonder compensatie vanuit het Rijk kunnen opvangen.

Krachtig beleid voor gelijke kansen

We roepen het nieuwe kabinet dan ook dringend op om werk te maken van krachtig beleid voor kwetsbare groepen. Daar maken we in Dordrecht al volop werk van en dat willen we ook in de toekomst kunnen blijven doen. Met programma's op het gebied van onderwijs en arbeidsmarkt voor Dordrecht en de regio:

- We geven alle kinderen een goede start. Hiervoor hebben we langjarig geïnvesteerd in een solide en kwalitatief goed aanbod om achterstanden bij (jonge) kinderen effectief aan te pakken. Dit doen we samen met schoolbesturen, kinderopvangorganisaties en peuterspeelzaal-organisaties.

- Op onze Campus Leerpark en in de Duurzaamheidsfabriek realiseren we programma's voor "een leven lang leren". Bedrijven, kennisinstituten en onderwijs bieden met elkaar toekomstgerichte opleidingen, waaronder Smart Technology, Maritieme Technologie en Energietransitie. Zo houden leerlingen, studenten én werkenden aansluiting bij nieuwe ontwikkelingen en vergroten hun inzetbaarheid op de arbeidsmarkt.
- We investeren in werk voor kwetsbare groepen. Bijvoorbeeld met het innovatieve Baanbrekend Drechtsteden, een unieke samenwerking tussen de Sociale Dienst Drechtsteden, UWV en Randstad Groep Nederland, die het voor werkgevers aantrekkelijk maakt om mensen met een uitkering of arbeidsbeperking in te zetten. Een aanpak die we in onze regio hebben ontwikkeld, bewezen succesvol is en daarom landelijk navolging heeft gekregen.

Het mag duidelijk zijn dat onze stad – gemeente, onderwijs én bedrijfsleven – investeert in voorzieningen en programma's, die alle inwoners in staat stellen hun kansen en mogelijkheden ook echt te benutten. Vanuit de diepgewortelde overtuiging dat iedereen in onze stad meetelt en dus ook mee moet kunnen doen in onze samenleving. Maar ook vanuit de wetenschap dat in onze stad nog veel te veel mensen onder de armoedegrens leven: in Dordrecht moet 14,5% van de huishoudens rondkomen van een inkomen onder de 110% van het Wettelijk Sociaal Minimum (t.o.v. 12,4% landelijk) en is 7,1% van alle huishoudens afhankelijk van een bijstandsuitkering (t.o.v. van 5,0% landelijk).

Nu investeren in kansen voor kinderen (*voorscholen en realistische budgetten voor Jeugdzorg*) en jongeren (*goed onderwijs, dat aansluit op de vraag vanuit de arbeidsmarkt*), leidt tot een stad waar steeds meer volwassenen goed zijn toegerust om mee te doen (inzetbaarheid op de *arbeidsmarkt*, voorkomen van bijstand). Zonder gerichte interventies stevenen we af op een stad, waarin de kloof tussen mensen met en mensen zonder kansen op een plek op de arbeidsmarkt en in de maatschappij onoverbrugbaar wordt.

Rijkscompensatie voor Dordtse aanpak kwetsbare groepen

Wij roepen het nieuwe kabinet op om ook haar verantwoordelijkheid te nemen in het voorkomen van tweedeling, recht te doen aan de sociaaleconomische positie van de Dordtenaren en ons in staat te stellen te blijven bouwen aan gelijke kansen voor iedereen. Door te voorzien in:

1. **Rijkscompensatie voor het opvangen van sterk oplopende tekorten op bijstandsuitkeringen (BUIG), onderwijsachterstandenbeleid (OAB) en sociale werkvoorziening (WSW).**
(Vorgenomen) kortingen op macrobudgetten en/of effecten van verdeelsystematieken slaan momenteel flinke gaten in de meerjarige begroting van gemeenten. **Voor Dordrecht lopen de tekorten op van € 8,1 miljoen dit jaar tot € 13,4 miljoen in 2020.** Tal van andere steden kampen met aanzienlijke tekorten, omdat de door het Rijk gehanteerde prognoses en vergoedingen geen recht doen aan de werkelijkheid.

2. Investeren van 3 miljoen voor een betere match tussen onderwijs en arbeidsmarkt.

De nieuwe economie vraagt om nieuwe vaardigheden en arbeidskrachten met een andere, vaak hogere startkwalificatie. Dit geldt niet alleen voor technische en ICT-gerelateerde beroepen in de maritieme sector en de maakindustrie, maar zeker ook voor de zorgsector waar innovaties elkaar snel opvolgen. Graag trekken wij samen op met het Rijk in het bedenken en testen van nieuwe arrangementen die vraag en aanbod op de arbeidsmarkt dichterbij elkaar brengen, zoals het Fieldlab Duurzaamheidsfabriek en innovatie, de ontwikkeling en promotie van technisch onderwijs en aanpassing van de gewone bekostiging.

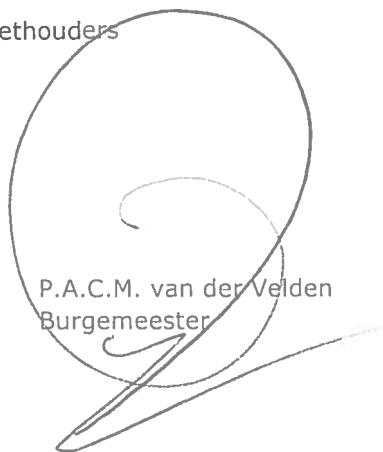
Wij vertrouwen erop dat u het belang ziet van krachtig beleid voor kwetsbare doelgroepen en innovatie in het onderwijs en de benodigde middelen reserveert om hier daadwerkelijk uitvoering aan te kunnen geven. Wij zijn hierin graag uw partner, als trekker van gedurfde initiatieven gericht op onderwijsvernieuwing en versterking van onze kenniseconomie!

Hoogachtend,

Het college van Burgemeester en Wethouders

M.M. Van der Kraan
Gemeentesecretaris

P.A.C.M. van der Velden
Burgemeester

Gemeentebestuur Dordrecht
Het college van burgemeesters en wethouders
Spuiboulevard 300
3311 GR DORDRECHT

Kenmerk: 201700385

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer en/of mevrouw,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'E. Schippers', written over a printed name.

Dr. E. Schippers

Brief aan de informateur van het nieuwe kabinet

Amsterdam, 7 april 2017

Betreft: Visie op CETA-, TTIP- en Mercosur-onderhandelingen door coalitie van gezamenlijke boeren- en maatschappelijke organisaties, Bionext en FNV Agrarisch Groen ¹

Geachte mevrouw Schippers, informateur van het nieuwe kabinet,

Wij bieden u graag onze visie – middels ons manifest en achtergronddocument – aan over CETA en TTIP. Het CETA-verdrag tussen Canada is reeds uitonderhandeld. Hierover zullen het nieuwe kabinet en de Tweede Kamer waarschijnlijk dit jaar besluiten of zij hiermee instemmen. De TTIP-onderhandelingen tussen de VS en de EU staan tijdelijk op een laag pitje. We verwachten echter dat die later dit jaar weer opgestart worden, na de verkiezingen in Frankrijk en Duitsland. De onderhandelingen met de Zuid-Amerikaanse landen binnen de Mercosur (Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay) lopen al langer. De laatste maanden is het tempo hiervan echter opgeschroefd. De negatieve gevolgen voor de Nederlandse landbouw en veehouderij zijn echter vergelijkbaar met de voorlopige CETA en TTIP-verdragen.

In ons manifest en het achtergronddocument behandelen wij de effecten van TTIP en CETA voor de verschillende landbouw- en veehouderijsectoren specifiek en de voedselsector in zijn geheel binnen Nederland en Europa. Daarbij wordt met name gekeken naar de gevolgen voor gezinsbedrijven, voedselveiligheid, dierenwelzijn, milieu én werknemers. Kort gezegd hebben we grote zorgen over TTIP, omdat dit verdrag ertoe zal leiden dat de Europese markt overspoeld zal worden met Amerikaanse landbouwproducten die geproduceerd zijn met lagere standaarden dan die gelden in de EU. Dit gaat ten koste van de inkomens en bestaanszekerheid van boeren, de veiligheid van ons eten, de rechten van werknemers, de kwaliteit van het milieu en het dierenwelzijn. CETA zal ook tot bovengenoemde negatieve effecten leiden, omdat ook in Canada genoemde standaarden een stuk lager liggen. Een vergelijkbaar effect zal ontstaan bij een akkoord tussen de EU en Mercosur. Met name de pluimvee-, varkens-, rundvee- en akkerbouwsectoren zullen hierdoor getroffen worden. Wij zijn dus zeer kritisch over genoemde vrijhandelsverdragen, voor onze uitgebreidere argumentatie verwijzen wij naar genoemde documenten.

Omdat CETA het meest urgent is en ook een mogelijke precedentwerking op TTIP heeft, besteden we hier nu extra aandacht aan. Zoals u weet treedt dit verdrag vanaf 1 juli al grotendeels voorlopig in werking. Omdat nationale parlementen hier geen beslissingsrecht over hebben, geldt dit ook voor het vrijhandelsdeel van CETA. Dit is juist het deel waar wij ons de grootste zorgen over maken. Wij hopen echter dat onder andere door uw tegenstem, CETA uiteindelijk gestopt zal worden, inclusief dit vrijhandelsdeel. Mochten het nieuwe kabinet, de Tweede - en de Eerste Kamer onverhoopt instemmen met CETA, dan resteert op dit moment nog de mogelijkheid van een raadgevend referendum. Wij ondersteunen de mogelijkheid van dit initiatief van harte, evenals 200.000 Nederlanders waarvan de handtekeningen onlangs op 28 maart aan de Tweede Kamer werden aangeboden.

Manifest

Houd De Boerderij TTIP-vrij

Stop TTIP en CETA in het belang van onze boeren, consumenten en voedselvoorziening

Wij, Nederlandse Vakbond Varkenshouders, LTO Varkenshouderij, Nederlandse Vakbond Pluimveehouders, Dutch Dairy Board, Nederlandse Melkveehouders Vakbond, Nederlandse Akkerbouw Vakbond, Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding, Bionext, Platform Aarde Boer Consument, Milieudefensie en FNV sector Agrarisch Groen, willen dat de TTIP-onderhandelingen gestopt worden en dat CETA niet wordt geratificeerd door de EU en Nederland. Gaan de TTIP-onderhandelingen toch door, dan moeten landbouw, veehouderij en voedsel uit deze sectoren hier buiten blijven.

De Europese Unie (EU) en de Verenigde Staten (VS) onderhandelen over een vrijhandelsverdrag (TTIP). Dat doen ze in het geheim, de precieze inhoud is onbekend. Maar het sein voor de landbouw en veehouderij staat op rood: TTIP zal ertoe leiden dat de Europese markt wordt overspoeld met Amerikaanse landbouwproducten die tegen lagere standaarden zijn geproduceerd. Dit gaat ten koste van de inkomens van boeren, de veiligheid van ons eten, de rechten van werknemers, de kwaliteit van het milieu en het dierenwelzijn. CETA, het Canadese TTIP, zal ook tot bovengenoemde negatieve effecten leiden.

Binnen deze verdragen mogen geen eisen worden gesteld aan de wijze van productie van importproducten. Slechts de voedselveiligheid wordt in beperkte mate erkend. De EU en de VS hebben ook fundamenteel andere manieren om te bepalen of producten en stoffen worden toegestaan op de markt. De EU gaat uit van het voorzorgbeginsel: nee, tenzij bewezen is dat het onschadelijk is. De Amerikanen redeneren precies andersom: ja, mits. Zij verbieden een product of stof pas als het onomstotelijk is bewezen dat deze schadelijk is. Verder hebben de Amerikaanse landbouw en veehouderij geen wettelijke dierenwelzijnsstandaarden, en gelden in de VS veel lagere milieu-, voedselveiligheids- en arbeidstandaarden. De productiekosten in de VS zijn mede hierdoor een stuk lager dan in de EU.

Onerlijke concurrentie voor boeren en werknemers. Doordat de EU en de VS elkaars standaarden wederzijds willen erkennen, valt bij het opheffen van de importheffingen niet te ontkomen aan oneerlijke concurrentie door producten uit de VS. Ook het instellen van tariefvrije importquota voor Amerikaanse producten zal leiden tot oneerlijke concurrentie en lagere prijzen. De Europese markt wordt hierdoor verstoord, met verstrekende gevolgen voor de conti-

nuïteit van de primaire agrarische sector in Europa. Onerlijke concurrentie dwingt boeren tot schaalvergroting en bedrijfsbeëindiging van gezinsbedrijven in de veehouderij en akkerbouw. Dat leidt ook tot verlies van arbeidsplaatsen in de toeleverende en verwerkende industrie. De arbeidsomstandigheden en lonen van werknemers in de gehele landbouwsector komen nog verder onder druk te staan.

Standaarden onder druk

Dat de Europese Commissie en de Nederlandse overheid beweren dat standaarden niet verlaagd worden biedt geen garantie aan boeren en consumenten. De EU is in de aanloop naar TTIP nu al wetgeving op genoemde terreinen aan het uitstellen en versoepelen. Hierbij worden ook standaarden op gebied van voedselveiligheid verlaagd. Ook wordt het eventueel verhogen van genoemde standaarden door TTIP en CETA praktisch onmogelijk gemaakt. Deze standaarden kunnen ook alleen verhoogd worden onder voorwaarde dat de boer betaald wordt voor de meerkosten die gepaard gaan met deze verhoging en de EU-markt beschermd wordt tegen producten die aan lagere standaarden voldoen. En juist dat maken deze en andere vrijhandelsverdragen onmogelijk.

Zowel Amerikaanse als Europese onderzoeken tonen aan dat de Europese landbouw en veehouderij op forse nadelen gaat ondervinden van TTIP: meer import, minder productie en lagere prijzen. Wij vinden het daarom onbegrijpelijk dat onze politici zo enthousiast zijn over TTIP en CETA.

Daarom roepen wij u op: Stop TTIP – Stop CETA

2e herziene versie

TTIP en CETA

een gevaar voor de
hoogwaardige
Europese en Nederlandse
landbouw, veehouderij en
voedselvoorziening

Achtergronddocument bij Manifest Houd de boerderij TTIP-vrij!

Colofon

Dit document wordt onderschreven door de volgende leden van de TTIP en landbouw-coalitie:

- Nederlandse Vakbond Varkenshouders
- LTO Varkenshouderij
- Nederlandse Vakbond Pluimveehouders
- Dutch Dairyman Board
- Nederlandse Melkveehouders Vakbond
- Nederlandse Akkerbouw Vakbond
- Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
- Bionext
- Milieudefensie
- FNV sector Agrarisch Groen
- Platform Aarde Boer Consument

Auteur en coördinator coalitie:

Guus Geurts
guusgeurts@yahoo.com
06 4397 9849

Fotografie: Milieudefensie, Marten van Dijk

1 juli 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1.	
Algemene gevolgen door liberalisering en wederzijdse erkenning van standaarden	5
Hoofdstuk 2.	
Verschillen in standaarden tussen de EU, de VS en Canada	7
Hoofdstuk 3.	
Standaarden onder druk	11
3.1 Nu al gevolgen voor Europese wetgeving door TTIP	11
3.2 De gevaren van Regulatory Cooperation en Investeringsbescherming	11
Hoofdstuk 4.	
Afspraken binnen CETA per sector	13
Hoofdstuk 5.	
Gevolgen van TTIP voor de Europese landbouw en veehouderij binnen specifieke sectoren	14
Onze bezwaren op een rij	18
Bronnen	20

Inleiding

Op dit moment onderhandelt de Europese Unie met de Verenigde Staten over een vrijhandels- en investeringsverdrag: TTIP (*Transatlantic Trade and Investment Partnership*). Ondertussen werd op 29 februari de uit onderhandelde tekst van een vergelijkbaar verdrag tussen de EU en Canada gepresenteerd: CETA (*Comprehensive Economic and Trade Agreement*). In beide verdragen spelen voedsel, landbouw, veehouderij en tuinbouw een grote rol. Een coalitie van zeven boerenorganisaties, Bionext, Milieudefensie, FNV Agrarisch Groen en Platform Aarde Boer Consument zet in dit document de gevolgen van deze verdragen voor de agrarische sector op een rijtje. Wie zijn de mogelijke 'winnaars' en 'verliezers'?

Hoe het TTIP-verdrag er straks uitziet, is grotendeels onbekend. Maar de voortekenen zijn niet gunstig voor Europese boeren en consumenten. Daarvoor zijn twee redenen. Op de eerste plaats praten de TTIP-onderhandelaars over het verlagen of opheffen van importtarieven voor agrarische producten. Op de tweede plaats wordt onderhandeld over het wederzijds erkennen van elkaars standaarden op het gebied van milieu, dierenwelzijn, voedselveiligheid en arbeidersrechten. In beide gevallen pakt dat slecht uit voor Europese boeren en consumenten. De EU-tarieven voor agrarische producten zijn momenteel hoog. Dat is niet voor niets: ze beschermen boeren tegen oneerlijke concurrentie uit landen die lagere standaarden hanteren en daardoor goedkopere kunnen produceren. Ook hebben de Verenigde Staten lagere standaarden dan de EU. Als TTIP doorgaat zal de Europese markt worden overspoeld met goedkope Amerikaanse producten

Coalitie tegen TTIP en CETA

In 2015 hebben boerenorganisaties besloten samen op te trekken tegen TTIP en CETA. Het gaat om de Nederlandse Vakbond Varkenshouders, LTO Varkenshouderij, de Nederlandse Vakbond Pluimveehouders, de Dutch Dairymen Board, de Nederlandse Melkveehouders Vakbond, de Nederlandse Akkerbouw Vakbond en de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding. In 2016 hebben Milieudefensie, FNV sector Agrarisch Groen, Bionext en Platform Aarde Boer Consument zich hierbij aangesloten.

die aan lagere standaarden voldoen, en zorgen voor oneerlijke concurrentie voor boeren en werknemers, negatieve effecten voor de voedselveiligheid, het milieu en het dierenwelzijn.

Op dit moment is de kostprijs van Amerikaans vlees en eieren tussen de 15 en 25 procent lager dan in de EU. De kostprijs van Amerikaanse melk is 40 procent lager dan in Nederland.¹ Dit verschil wordt vooral veroorzaakt door hogere Europese milieu- en dierenwelzijnstandaarden. Verder zijn de Amerikaanse veevoer- en grondprijzen in vergelijking met West-Europa lager en worden Amerikaanse werknemers veel minder beschermd. Punt van zorg is dat de VS slechts twee van de acht fundamentele conventies op gebied van arbeid van de International Labour Organization (ILO) hebben ondertekend.²

Onze eerste versie van dit rapport kwam uit in april 2016. Dit is een herziene versie waarin we de belangrijkste resultaten van onderzoek *the Council of Canadians* over de gevolgen van CETA voor landbouw hebben meegenomen. In ons rapport wordt in het eerste hoofdstuk een algemene uitleg van TTIP en CETA gegeven. Hierin komt aan de orde waarom juist de Europese landbouw, veehouderij en voedselvoorziening te maken dreigt te krijgen met de negatieve gevolgen van deze verdragen. In hoofdstuk 2 een uitleg van de verschillen in standaarden tussen de EU, de VS en Canada. Daarna in hoofdstuk 3 een overzicht van Europese wetgeving die nu al wordt aangepast en een aantal redenen waarom de standaarden nu en in de toekomst onder druk (zullen) staan. Daarna in hoofdstuk 4 een overzicht van belangrijkste afspraken binnen CETA en in hoofdstuk 5 de verwachte gevolgen per sector door TTIP. Aan het einde zetten we onze belangrijkste bezwaren kort op een rij.

Hoofdstuk 1.

Algemene gevolgen door liberalisering en wederzijdse erkenning van standaarden

TTIP streeft naar één vrije markt tussen de VS en de EU. Een van de manieren is het zo veel mogelijk opheffen van handelsbarrières tussen de EU en de VS. Die bestaan onder meer uit importtarieven, importquota waarover geen of een beperkte importheffing over hoeft te worden betaald (*Tariff Rate Quota*, buiten die quota geldt wel een importheffing) en Non-Tarifaire maatregelen (waaronder standaarden). De importtarieven zijn voor de meeste producten laag, behalve voor landbouw- en veehouderijproducten; zie tabel 1. Vooral de Europese heffingen zijn hoog: ze beschermen Europese producenten (meestal familiebedrijven) en consumenten tegen goedkope Amerikaanse en Canadese producten. En daar is alle reden toe: de Europese eisen op het gebied van milieu, dierenwelzijn en voedselhygiëne zijn vele malen hoger dan de Amerikaanse en Canadese.

De importtarieven zijn dan ook de enige manier om de Europese familiebedrijven in de landbouw die te maken hebben met veel hogere milieu-, dierenwelzijns- en voedselhygiëne-eisen dan hun collega's in de VS, te beschermen. Binnen de WTO – en ook binnen TTIP en CETA – wordt namelijk slechts voedselveiligheid als criterium erkend om eventueel importen tegen te kunnen houden. EU-onderhandelaar Bercero zei tijdens een debat bij VNO-NCW in 2015 dat TTIP wat dit betreft niet zou afwijken van de WTO. De wijze van

productie (waarbij aspecten als milieu, dierenwelzijn en arbeidsnormen een rol spelen; in WTO-jargon: *Processes and Production Methods*) mag dus geen reden zijn om importen tegen te houden, ook al zijn genoemde standaarden voor Europese boeren veel hoger. Maar ook voedselveiligheid wordt slechts in beperkte mate erkend door de WTO. Dit bleek door de hormoonvleeskwestie tussen de EU en de VS. Hierbij gaf de WTO de VS gelijk in hun argumentatie dat hormoonvlees veilig is voor consumptie, en dus mocht de EU de import hiervan niet weigeren.³

Op dit moment heeft de EU ten opzichte van de VS een groot handelsoverschot op het gebied van agrarische producten (zie tabel 2). Door TTIP verandert dat echter radicaal, omdat de import van Amerikaanse producten fors stijgt. Dit zal later in dit document verduidelijkt worden.

Tabel 1. Gemiddelde importtarieven voor een aantal categorieën in 2010⁴

Agrarisch product	Importtarief toegepast door de VS op EU-import	Importtarief toegepast door de EU op VS-import
Zuivelproducten	20,2%	42%
Zuivelproducten (Farm Europe, 2015)	30-50%	50-250%
Suiker	18,7%	24,3%
Bewerkte voedselproducten met groenten	7,6%	18,4%
Bewerkte voedselproducten met granen	5,8%	8,5%
Groenten	4,8%	10,6%
Vlees	4,7%	45,1%
Rundvlees	26%	61%
Granen	Low	40-90%
Sojabonen		10%
Citrus, appels/peren, fruitsappen		30, 40/40, 50 tot 150%

Tabel 2. Handel in Voedselproducten tussen de Verenigde Staten en de EU in 2015 (Europese Commissie 2016) ⁵

Voedselproduct	EU export naar de VS (miljoen Euro) in 2014	Voedselproduct	EU import uit de VS (miljoen Euro) in 2014
Sterke drank, likeuren en vermout	3.867	Tropisch fruit, vers of gedroogd, noten en specerijen	2.695
Wijn, cider en azijn	3.321	Sojabonen	1.727
Bier	1.468	Schroot van oliegewassen	432
Plantaardige oliezaden (excl. soja)	41	Plantaardige oliezaden (excl. soja)	305
Verwerkte producten van groente, fruit of noten	834	Verwerkte producten van groente, fruit of noten	271
Groente, vers, gedroogd of gekoeld	269	Groente, vers, gedroogd of gekoeld	329
Fruit, vers of gedroogd, excl. citrus- en tropisch fruit	81	Fruit, vers of gedroogd, excl. citrus- en tropisch fruit	210
Voedselbereiding (niet gespecificeerd)	493	Voedselbereiding (niet gespecificeerd)	523
Pasta, pasteien, biscuits en brood	820	Ander veevoer en voedsel ingrediënten	204
Tarwe	0	Tarwe	296
Ander graan	75	Ander graan	123
Bloem, malt en zetmeel	308	Bloem, malt en zetmeel	34
Plantaardige oliën, excl. palm en olijfolie	139	Plantaardige oliën, excl. palm en olijfolie	200
Levende dieren	374	Levende dieren	148
Rundvlees	6	Rundvlees	236
Varkensvlees	268	Varkensvlees	10
Pluimveevlees	1	Pluimveevlees	1
Kaas	905	Kaas	2
Boter	77	Boter	0
Melkpoeder en wei	27	Melkpoeder en wei	2
Caseïne en gemodificeerd zetmeel	351	Caseïne en gemodificeerd zetmeel	268
Eieren (en honing)	107 *)	Eieren (en honing)	29
Overige producten	5.575	Overige producten	3.945
Totaal	19.407	Totaal	11.986
Agrarische handelsbalans tussen de EU en de Verenigde Staten			7.421
Handelsbalans exclusief alcoholische drank			161

*) De export van eieren (en honing) in de afgelopen jaren was veel lager namelijk: ter waarde van respectievelijk € 7 (2011), € 9 (2012), € 10 (2013) en € 14 miljoen (2014). De spectaculaire stijging in 2015 werd veroorzaakt door een uitbraak van vogelgriep in de VS.

Hoofdstuk 2.

Verschillen in standaarden tussen de EU, de VS en Canada

De wettelijke standaarden die een rol spelen tijdens vrijhandels-onderhandelingen zoals TTIP en CETA zijn onder te verdelen in:

- Sanitaire en fytosanitaire (SPS)-maatregelen ter bescherming van voedselveiligheid, menselijke, dierlijke en plantaardige gezondheid en van biodiversiteit, door binnenkomst van ziekten en plagen te voorkomen. Deze zijn ook erkend binnen de WTO binnen de Codex Alimentarius.
- Technische handelsbarrières (TBT): vereisten en reguleringen op gebied van labeling, verpakkingen, registratie, monitoring en transport.
- Milieu-, arbeiders- en dierenwelzijnsstandaarden.

TTIP zal tot op bepaalde hoogte de SPS-maatregelen in de EU en de VS respecteren, maar deze en al de andere standaarden ook zoveel mogelijk willen verminderen en/of 'harmoniseren'.

Minister Ploumen van Internationale Handel en Euro-commissaris Malmström beloven telkens weer dat Europese standaarden op gebied van voedselveiligheid, milieu, arbeidersbescherming en dierenwelzijn niet verlaagd zullen worden. Dat zal misschien gelden voor

de tekst op papier in het verdrag. Maar wij en andere maatschappelijke organisaties hebben zeer grote twijfels over deze belofte.

De vraag is eerder welke standaarden de EU binnen TTIP onder druk van de VS-onderhandelaars en achterliggende lobby van de Amerikaanse agribusiness zal weten te behouden. Hoe groot de druk is op de Amerikaanse lobby wordt duidelijk uit de eisen die de Senaat stelt aan de Amerikaanse onderhandelaar Froman.⁷ En deze druk op Europa heeft effect, blijkt uit uitspraken van EU-commissaris voor landbouw Hogan; *'In contrast to earlier statements made by some EU officials, Hogan said the EU is prepared to discuss all agricultural market access barriers in the TTIP negotiations, including restrictions on beef, pork and poultry production practices.'*⁸

Ook binnen het vrijhandelsverdrag NAFTA tussen de VS, Canada en Mexico bleek dat *'scientific justification'* vereist is om tot hogere standaarden te komen. Dit is tegengesteld aan het voorzorgsbeginsel, waar in de afwezigheid van wetenschappelijk bewijs, de bewijslast wordt gelegd bij het bedrijf dat om toelating vraagt.⁹

VS-onderhandelaars tegen EU-standaarden

De Amerikaanse TTIP-onderhandelaars hebben grote moeite met een aantal EU-voedselveiligheidsstandaarden, omdat die volgens hen onterecht en wetenschappelijk gezien niet bewezen schadelijk zijn. Het gaat om het verbod op groeihormonen in de rundvleesproductie, het verbod op gebruik van ractopamine (groeibevorderaar) bij de productie van varkensvlees, het verbod op teelt van genetische gemodificeerde organismen (ggo's) in bepaalde EU-lidstaten, traceringsvereisten voor ggo's in het voedsel, bufferzones bij ggo-teelt, het verbod op de 'chloorkip', de strengere normen voor pesticiden op voedsel, en de strengere normen voor celgetal in de zuivel en voor het gebruik van antibiotica in de veehouderij.⁶

Voedselveiligheid vleesproductie - TTIP/ CETA

Er is veel kritiek op de mogelijke toelating van met chloor bewerkte kippenvlees binnen TTIP. Minder bekend is dat ook Canada pluimveevlees met chloor behandelt, pluimveevlees is echter buiten CETA gehouden. Wel zijn er afspraken gemaakt voor import van rundvlees, die volgens *the Council of Canadians* ook met chloor worden behandeld: *'More significantly, given CETA means that Canadian beef producers will be able to sell an additional 50,000 tonnes of beef to Europe, our regulations also allow beef to be washed and processed with chlorinated water'*. Vanaf 2013 laat de Europese Commissie dit vlees toe.¹⁰

Daarnaast is het zeer verontrustend dat zowel in 2012 als 2014 de E-coli bacterie is aangetroffen in naar de VS geëxporteerd rundvlees, dat afkomstig was van de slachterij van JBS Food (voorheen XL Foods) in Alberta, Canada. 40% van al het geëxporteerde rundvlees is afkomstig van deze slachterij. De situatie is verslechterd door het ontslag van 100 Canadese voedselinspecteurs uit bezuinigingsoverwegingen.¹¹

Toelating Genetisch Gemodificeerde Organismen (GGO's) - CETA

In de EU geldt er een verbod op de teelt van de meeste GGO-gewassen, in de VS en Canada zijn die wel toegestaan. De EU staat wel de import van GGO-producten toe voor veevoer, biobrandstoffen en industriële doeleinden. In Canada (en de VS) bestaat er geen verplichte labeling van GGO-producten, wel is vrijwillige labeling toegestaan in Canada. In de EU is labeling wel verplicht als het product meer dan 0,9% GGO bevat. In Canada is een genetisch gemodificeerde appel toegelaten op verzoek van Okanagan Speciality Fruits Inc. Door CETA zijn de Europese importtarieven op appels naar 0% verlaagd, en bestaat er volgens *the Council of Canadians* een mogelijkheid dat deze appel op de Europese markt verschijnt. Ook zouden de nationale verboden op de teelt van GGO's die sommige Europese lidstaten hanteren, onder druk kunnen komen te staan door het gebruik van ISDS (ICS) binnen CETA.¹²

Binnen CETA is afgesproken dat de EU en Canada samenwerken binnen de *Dialogue on Biotech Market Issues*. Hierbinnen wordt onder andere gesproken over residuniveaus binnen GGO's. Men heeft afgesproken de gevolgen voor de handel te minimaliseren van regulering op gebied van biotechnologie en de 'science-based approval process' van biotechnologie-producten te promoten. Ook gaat men voorstellen voor toelating van GGO-koolzaad versnellen binnen de EU regulering.¹³ Volgens het *Canadian Centre for Policy Alternatives* zal deze samenwerking 'create new channels for industry to apply pressure to weaken EU food safety standards'.¹⁴

Toelating van kleurstoffen - CETA

In Canada zijn kleurstoffen toegelaten die zijn verboden in de hele EU of in specifieke lidstaten. Het gaat daarbij onder andere om Fast Green FCF, Citrus Red No. 2, Allura Red, Ponceau SX, Brilliant Blue FCF, indigotine en tartrazine. Daarnaast zijn er in Canada geen waarschuwinglabels voor synthetische kleurstoffen, in Europa zijn deze voorschriften veel strenger. Door *regulatory cooperation* zou deze Europese strengere regelgeving onder druk komen te staan volgens *the Council of Canadians*.¹⁵

Toelating van bestrijdingsmiddelen - TTIP / CETA

In het algemeen zijn de EU-standaarden op het gebied van toelating van chemische middelen hoger dan de Amerikaanse. Dat komt door de toepassing van het voorzorgsbeginsel. Dat houdt in dat stoffen niet worden toegelaten als er enig risico is dat ze schadelijk

zijn. In Amerika geldt de zogeheten wetenschappelijke benadering: elke stof wordt toegelaten totdat bewezen is dat hij schadelijk is.

Dat leidt in de praktijk tot zorgelijke en opmerkelijke verschillen. 82 pesticiden die in de EU verboden zijn, worden wel toegestaan in de VS. Hierbij zitten stoffen die bewezen kankerverwekkend, hormoon-verstorend en/of extreem gevaarlijk zijn. Verder worden neonicotinoïden toegepast op bijna 100 procent van de Amerikaanse maïs- en koolzaadteelt en de helft van het soja-areaal. In Europa zijn de belangrijkste neonicotinoïden verboden voor bloemgewassen. Neonicotinoïden dragen mogelijk bij aan acute bijensterfte. Meer dan 65 procent van de toegepaste bestrijdingsmiddelen in de VS is toegelaten terwijl de onderzoeken nog gaande zijn.¹⁶

Er is ook scherpe kritiek op het functioneren van *Health Canada*, die moet waken over de voedselveiligheid. De afdeling die het gebruik van bestrijdingsmiddelen controleert, zou pesticiden toestaan zonder dat er een risicoanalyse is opgesteld. Ze maakt ook geen goede inschatting van de gezondheidseffecten van bestrijdingsmiddelen, aldus een evaluatierapport uit het najaar van 2015.¹⁷ Ook in Canada zijn neonicotinoïden op federaal niveau toegestaan onder andere omdat Health Canada vindt dat de risico's acceptabel zijn. Dit terwijl de staat Ontario strenger wil optreden tegen deze stof omdat zij uitgaat van het voorzorgsbeginsel.¹⁸

Residulimieten - TTIP / CETA

Er zijn ook verschillende normen voor maximale residulimieten (MRL's) van bestrijdingsmiddelen op voedsel in de EU en de VS. Als het aan de Europese Commissie ligt, gaat voor MRL's de *Codex Alimentarius* gelden, een norm die ook geldig is in de WTO, en die hogere residu-niveaus toestaat dan momenteel in de EU. Minister Ploumen erkende in antwoord op Kamervragen dat de Europese MRL's richting die van de Codex gaan.¹⁹ Tenzij er uitzonderingen worden gemaakt, betekent dit dat de EU-markt open gaat voor voedsel met veel hogere maximale residu limieten²⁰ (wat dus een aanwijsbare achteruitgang van voedselveiligheid is) en dat de EU – op termijn – waarschijnlijk haar voedselveiligheidsnormen verlaagt.

Dit gevaar dreigt ook door CETA, want de VS en Canada hebben een aantal gemeenschappelijke MRL's. Die zijn opgesteld binnen een Technical Working Group (binnen NAFTA) die vergelijkbaar is met het Regulatory Cooperation Forum binnen CETA en de Regulatory Cooperation Body binnen TTIP. Zie ook paragraaf 3.²¹ Ook tussen Canada en de EU bestaan een aantal opmerkelijke verschillen in MRL's, b.v. op gebied van ziram op appels: EU: 0,1 versus Canada (en VS): 7,0, ter-

wijl de Codex norm: 5,0 is. Dus ook door CETA zal de voedselveiligheid achteruit gaan, als daardoor de MRL's verhoogd worden richting Codex. ²²

Hormonen en tracking en tracing - TTIP / CETA

Er wordt veelvuldig gebruik gemaakt van diverse groeihormonen in de Amerikaanse rundvleesproductie ²³ en van het hormoon ractopamine binnen de varkensvleesproductie. Tot nu toe zegt de Europese Commissie geen vlees toe te laten dat met dit hormoon geproduceerd is. Zij gaat daarmee verder dan de Codex die wel een minimum residu niveau (MRL) van deze stof toelaat in varkensvlees. *The Council of Canadians* waarschuwt dat dit importverbod onder vuur zou kunnen komen te liggen van ISDS/ICS binnen CETA. ²⁴

Daarnaast wordt er veelvuldig gebruik gemaakt van het rBST-hormoon (*recombinant Bovine Somatotropin*) door de Amerikaanse melkveehouderij. rBST lijkt op een lichaamseigen hormoon, dat wordt gebruikt om de melkproductie te verhogen. Het leidt bij koeien tot uierontsteking, vruchtbaarheidsproblemen en kreupelheid. Gevolg: een hoger gebruik van antibiotica. Ook wordt het middel in verband gebracht met problemen voor de menselijke gezondheid. Zowel de EU als Canada hebben het gebruik verboden.²⁵ Het hormoon is echter niet traceerbaar in zuivelproducten en verder is het *tracking and tracing* systeem in de Amerikaanse veehouderij slecht ontwikkeld.

Eurocommissaris Malmström zegt dat de VS verantwoordelijk zijn voor de aanlevering van 'hormoonvrije zuivel', maar de Dutch Dairy Board heeft daar weinig vertrouwen in vanwege het gebrekkige controlesysteem in de Verenigde Staten. Zo zijn er geen controles op boerderijen toegestaan, en ontbreken een verplichte medicijnenregistratie en identificatie- en registratieplicht voor vee. ²⁶

Ook in Canada is er een gebrekkige of soms zelfs geheel ontbrekende registratieplicht, waardoor de controle op bijvoorbeeld hormoongebruik (voor melk- of vleesproductie) in Canada verre van waterdicht is. Met andere woorden: Er zijn onvoldoende garanties dat Canadese melk die afkomstig is van koeien die met hormonen zijn grootgebracht geweerd kan blijven worden als het CETA verdrag van kracht zou worden. In Canada is er op dit moment nog geen hormoonvrije slachtlijn. Verder vindt in Canada er veel minder Identificatie en Registratie plaats dan in Europa, en ontbreekt regelgeving voor het opruimen van kadavers. Hierdoor is het aanzienlijk moeilijker om – in het geval van een voedselschandaal of uitbraak van een dierziekte – de bron van een uitbraak te traceren en/of verdachte producten (snel) uit de voedselketen te verwijderen. ²⁷

Dierenwelzijn en milieu - TTIP / CETA

De Verenigde Staten hebben geen federale wetgeving op gebied van dierenwelzijn op boerderijen en bij veetransport, wel in beperkte mate voor slachthuizen. Enkele staten hebben overigens wél verdergaande dierenwelzijnsstandaarden. Verder is er een beperkte invulling van de identificatie- en registratieplicht in de veehouderij en zijn de milieustandaarden veel lager. Zo gelden er zeer lage milieueisen rond grote veebedrijven van gemiddeld 30 duizend dieren (CAFOs) waar grote meren van mest worden toegestaan, die leiden tot lucht-, water- en bodemvervuiling. Rundvee wordt vooral gevoerd met ggo-maïs en er wordt op grote schaal hormonen en antibiotica gebruikt. ²⁸

Ook in Canada bestaan er slechts vrijwillige gedragscodes op gebied van dierenwelzijn, en worden er geen boetes door de federale overheid opgelegd wanneer boeren hier niet aan voldoen. Deze gedragscodes zijn een stuk lager dan de verplichte standaarden in de EU. Dit leidt tot veel lagere kostprijzen dan in de EU en vervolgens tot oneerlijke concurrentie voor Europese boeren volgens *the Council of Canadians*. Ook zouden de Europese standaarden volgens hen onder vuur kunnen komen te liggen van ISDS. ²⁹ De Nederlandse regering hoopt dat 'intensieve samenwerking ter bevordering van dierenwelzijn door de uitwisseling van informatie, kennis en ervaringen' de situatie in Canada zal verbeteren. ³⁰ Maar dit is niet afdwingbaar binnen CETA.

Arbeidsomstandigheden en werkgelegenheid - TTIP

Ook op gebied van werknemersrechten is er een verschil tussen de EU en de VS. Volgens Amerikaanse vakbonden staan in de VS de vrijheid van vereniging, en daarmee ook de beloning en bescherming van werknemers politiek onder druk. In een aantal staten wordt de (financiële) onderhandelingspositie van vakbonden uitgehold middels de zogenaamde Right to Work-wetgeving. Met name dat laatste heeft in het recente verleden tot klachten geleid bij de ILO-commissie die toeziet op de vrijheid van vakvereniging. ³¹

Door de lagere standaarden kunnen landbouwproducten in de VS goedkoper geproduceerd worden dan in Europa. Liberalisering binnen TTIP leidt tot oneerlijke concurrentie met Europese producten. De FNV vreest dat hierdoor de toch al lage marges in de land- en tuinbouw in Europa nog verder onder druk komen. Ervaring leert dat de rekening hiervoor uiteindelijk betaald wordt door de werknemers binnen de landbouw in de vorm van werkonzekerheid, slechtere arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden. De FNV maakt zich ook zorgen over het afzwakken van het toelatingsbeleid van gewasbeschermingsmiddelen, doordat het voorzorgs-

beginsel onder druk zal komen te staan. Dit kan negatieve gevolgen hebben voor de veiligheid van werknemers binnen de landbouw. Tevens voorziet de FNV een (fiks) verlies van werkgelegenheid in slachterijen, alsmede ook hier (nog verdere) uitholling van arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden.

Teruggang banen en omzet in de voedsel- en landbouwsector - TTIP

Op dit moment heeft de EU ten opzichte van de VS een groot handelsoverschot op het gebied van agrarische producten. Mede door genoemde oneerlijke concurrentie zal TTIP – zoals USDA ook voorspelt – leiden tot zeer sterke stijging van import van Amerikaanse producten. Dit zal grote nadelige gevolgen hebben voor gezinsbedrijven en de werkgelegenheid onder werknemers in de landbouw, de toeleverende-, handels- en verwerkende bedrijven binnen de Europese landbouw- en voedselsector.³²

Gevolgen voor onze leefomgeving gezinsbedrijven en de leefbaarheid

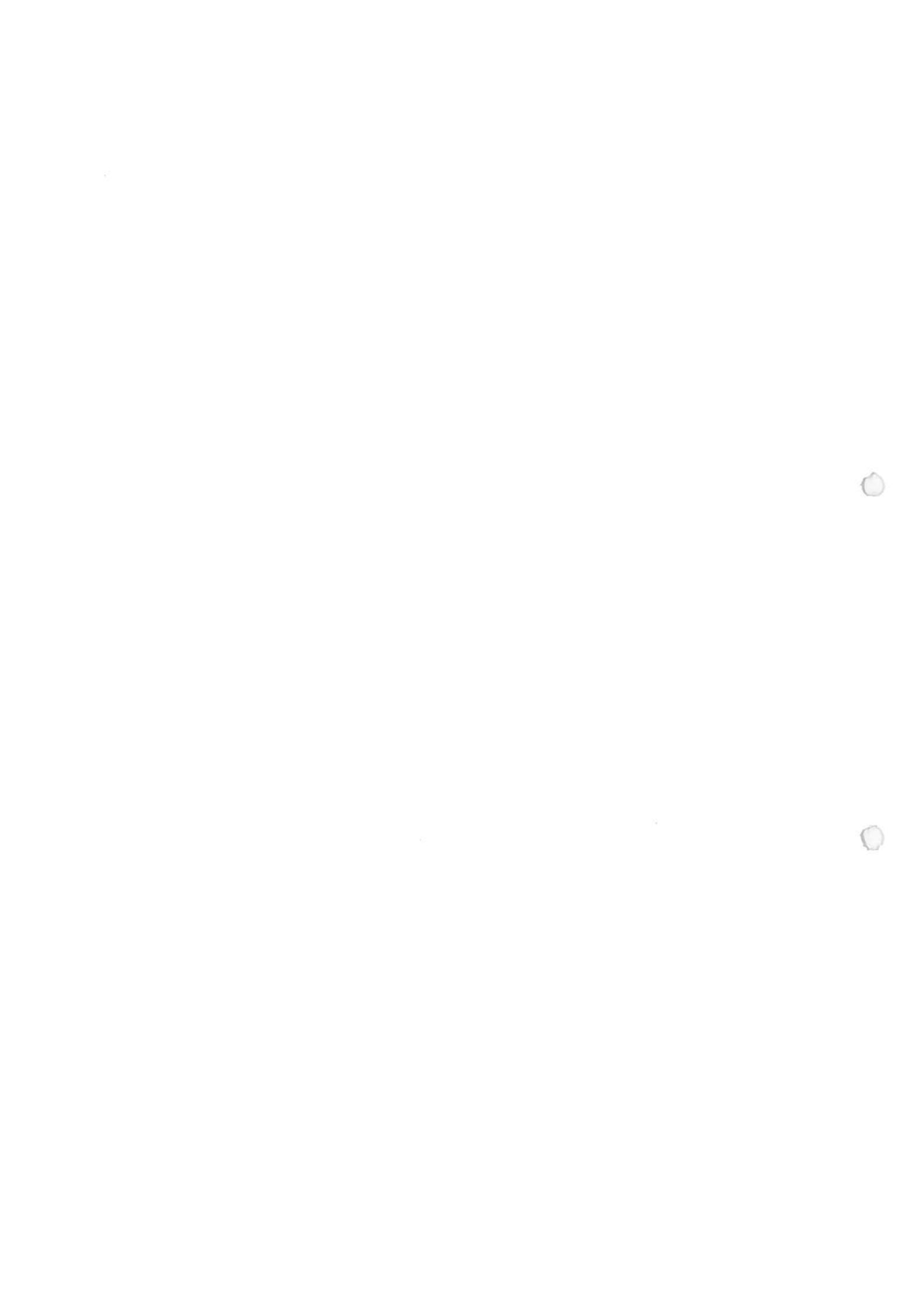
De gevolgen voor onze standaarden zijn feitelijk opsommingen. Als we deze samen nemen, dan komen we bij de vraag wat TTIP betekent voor de gezondheid van ons voedsel, de leefbaarheid van ons landelijke gebied en de natuur.

TTIP zal leiden verdergaande schaalvergroting en intensivering. Dit leidt tot aantasting van landschap en natuur en een sterke vermindering van het aantal gezins- en familiebedrijven. Lokale werkgelegenheid zal afnemen. Dit is in vele opzichten een kaalslag voor het platteland waardoor de leefbaarheid in sterke mate zal afnemen.

Het NAFTA-verdrag belooft wat dit betreft weinig goeds. Het leidde tot een hogere export tussen betrokken landen maar ook tot lagere prijzen aan boeren, een groter verschil tussen de boeren- en consumentenprijzen, teruggang van het aantal boeren en schaalvergroting (45% van de Canadese boerderijen verdween tussen 1970 en 2011), grotere concentratie binnen de agribusiness, en meer gebruik van bestrijdingsmiddelen. In Mexico stopten miljoenen boeren met hun bedrijf door met name import van gesubsidieerde maïs, terwijl de prijs voor tortilla's (op basis van maïs) steeg met 279% tussen 1994 (NAFTA afgesloten) en 1999.³³

Samenvattend

De EU-standaarden op arbeidsrechten, dierenwelzijn, voedselveiligheid en milieu zijn hoger dan de Amerikaanse en de Canadese. Als door TTIP en CETA de importheffingen weggehaald worden en/of er tariefvrije importquota (TRQ) worden afgesproken, krijgt de Europese boer direct te maken met oneerlijke concurrentie van deze Amerikaanse en Canadese producten, omdat het principe van wederzijdse erkenning van standaarden geldt. Hoewel Amerikaanse en Canadese producten aan lagere standaarden voldoen, en de Europese standaarden officieel niet verlaagd worden, mogen deze producten hier toch de markt op terwijl boeren in de EU gehouden zijn aan strengere wettelijke standaarden.

Hoofdstuk 3.

Standaarden onder druk

3.1 Nu al gevolgen voor Europese wetgeving door TTIP

Minister Ploumen belooft keer op keer dat standaarden op het gebied van voedselveiligheid, milieu en dierenwelzijn niet verlaagd worden door TTIP. Maar het tegenovergestelde gebeurt nu al.

Een aantal voorbeelden:

- Onder druk van de Amerikaanse voedselindustrie streeft de Europese Commissie naar toelating van kippenvlees dat is behandeld met peroxydeazijnzuur in plaats van met chloor. Dit gaat lijnrecht in tegen het huidige *Farm to Fork*-principe dat strenge hygiëne-eisen in de hele voedselketen voorschrijft.³⁴
- De EU heeft, om de VS tegemoet te komen, melkzuur toegelaten bij de behandeling van rundvlees in slachterijen.³⁵
- De Europese Commissie heeft strengere wetgeving op het gebied van hormoon-verstorende pesticiden uitgesteld onder druk van de lobby van de Europese en de Amerikaanse bestrijdingsmiddelenindustrie. In 2014 bleek dat de Europese Commissie in haar risicobeoordeling van deze stoffen richting de minder strenge Amerikaanse methodes gaat. In juni 2016 presenteerde de Europese Commissie de voorstellen voor risicobeoordeling. Dit leidde tot veel kritiek van onder andere the Health and Environment Alliance.³⁶
- Ondanks eerdere voorgestelde wetgeving voor een labeling-plicht, mag (Amerikaans) vlees van nakomelingen van gekloonde dieren straks ongelabeld de Europese markt op.³⁷
- De Nederlandse Europese Commissaris Timmermans is onder andere aangesteld om 'overbodige Europese regelgeving' te verminderen, binnen zijn programma *Better Regulation*. Dit loopt parallel aan een vergelijkbaar proces in de VS. Dit is niet los te zien van de TTIP-agenda die er naar streeft non-tarifaire maatregelen te verminderen en de invloed van het bedrijfsleven op deze regulering te vergroten.³⁸

3.2 De gevaren van Regulatory Cooperation en Investeringsbescherming

Het uitgangspunt van de bij de coalitie aangesloten organisaties is dat standaarden alleen verhoogd kunnen worden als de boer betaald wordt voor de meerkosten die gepaard gaan met deze verhoging. Standaarden kunnen dus ook alleen verhoogd worden onder voorwaarde dat de EU-markt beschermd wordt tegen producten die aan lagere standaarden voldoen. En juist dat maken deze en andere vrijhandelsverdragen onmogelijk. Stel dat de EU haar standaarden in de toekomst wil verhogen, dan is dit om de volgende redenen vrijwel onmogelijk als CETA en TTIP doorgaan:

- De wederzijdse erkenning van dierenwelzijns-, milieu- en arbeidsstandaarden zal leiden tot een *race to the bottom*, omdat Europese bedrijven zich gedwongen zullen voelen te pleiten voor lagere normen om de concurrentie aan te kunnen.
- Binnen de binnen TTIP op te richten *Regulatory Cooperation Body* (RCB) zullen ambtenaren uit de EU en de VS onder grote druk van multinationals, nieuwe milieu- en sociale wetsvoorstellen beoordelen op 'handelsverstoring'. Dit gebeurt buiten het zicht van gekozen volksvertegenwoordigers, zodat hun wetgevende bevoegdheid wordt aangetast. Omdat TTIP een *living agreement* is, zal ook bestaande wetgeving onder vuur komen te liggen.³⁹
- Hoe negatief dit kan uitpakken blijkt uit een analyse van de NAFTA waarin een soortgelijke constructie is opgesteld; the *Technical Working Group* om o.a. pesticideregulering te harmoniseren. Deze TWG wordt gedomineerd door grote pesticidebedrijven; *'There is evidence that patented producers, through their industry organization, Crop Life, are highly involved in the process, while generics and agricultural producers are not. From TWG minutes, there seem to be key roles adjudicated to global pesticide industry and government federal agencies leaving behind farmers, NGO's and consumers.'* (...) *'Research on harmonization efforts, like those around MRLs, shows harmonization has helped to increase the market size and concentration of the chemical industry. (...) In the area of pesticide registration, harmonization to a higher standard doesn't happen.'*⁴⁰

- Binnen CETA wordt een vergelijkbare Regulatory Cooperation Forum opgericht met hetzelfde doel en werkwijze als de RCB. Hierin zal onder andere worden gesproken over voedselveiligheidsstandaarden, zoals op gebied van GGO's en MRL's. Men heeft gevoelige onderwerpen nu nog niet uitonderhandeld. Maar als de EU en Canada geen overeenstemming kunnen bereiken over het harmoniseren van deze regulering, waarschuwt *the Council of Canadians*, dat de Europese regulering onder vuur kan komen te liggen van een ISDS-case. ⁴¹
- Verder staat volgens hen het Europese voorzorgsbeginsel onder druk, als het wordt beschouwd als een 'onnodige handelsbeperkende maatregel. Volgens hoofdstuk 14 van CETA 'moeten partijen verzekeren dat toelatingsprocedures zo eenvoudig mogelijk zijn, en mogen ze de voorziening van diensten of het uitvoeren van enige andere economische activiteit, niet bemoeilijken of vertragen'. Als het voorzorgsbeginsel hiertoe leidt is er een mogelijkheid dit aan te klagen via 'a dispute'. Hoofdstuk 26 van CETA biedt hiertoe mogelijkheden. ⁴²
- Door de afspraken over investeringsbescherming binnen ISDS / ICS in TTIP en CETA zal *regulatory chill* optreden. Dat wil zeggen dat politici zeer terughoudend zullen zijn om maatschappelijke standaarden te verhogen uit angst voor financiële claims van multinationals.
- Ook kunnen door ISDS / ICS volgens *the Council of Canadians* huidige regelgeving en standaarden worden aangevallen, wat bleek door afspraken binnen het NAFTA-verdrag. 'It's clear that the harmonization process has been uneven. Despite numerous committees tasked with resolving disputes, ISDS has been used to try and force the hand of states to deregulate.' Zij hebben ook twijfels of het voorzorgsbeginsel het kan overleven als het kan worden aangevallen door ISDS / ICS. Dat baseren zij op de EU die de hormoonvlees-kwestie verloor binnen de WTO. 'The precautionary principle, although recognized as a legal concept in international environmental law, was not recognized by the WTO Appellate Body.' ⁴³
- 42.000 Amerikaanse bedrijven hebben een vestiging in Canada. Dat betekent dat zij gebruik kunnen maken van CETA om Europese regelgeving op gebied van voedselveiligheid aan te vallen via ISDS / ICS. De kans hierop is zeer reëel blijkt uit de ervaringen met NAFTA. ⁴⁴
- De Europese commissie stelt dat ze in CETA haar recht om eigen regels te hanteren ('*right to regulate*') heeft veilig gesteld, maar daar wordt van verschil-

lende kanten op afgedongen. Het International *Institute for Sustainable Development* (IISD) concludeert op basis van de versie uit 2013 van het CETA-verdrag dat de EU juist haar '*right to regulate*' ondergeschikt maakt aan verdragsbepalingen. '*Contrary to what is often implied by referring to a "right to regulate" provision, this approach in fact prioritizes conformity with treaty obligations over the right to regulate*', schreef de organisatie. ⁴⁵

Hoofdstuk 4.

Belangrijkste afspraken binnen CETA

In 2013 bereikten de EU en Canada een akkoord het *Comprehensive Economic and Trade Agreement* (CETA). De komende maanden zal CETA worden voorgelegd aan achtereenvolgens de Europese Raad van Ministers, de Canadese regering en het Europees Parlement. Nog niet duidelijk is of en in welke mate ook de nationale parlementen hun mening over het akkoord kunnen geven.

Er bestaan belangrijke verschillen tussen de manier waarop er in Canada en Europa binnen de landbouwsector wordt omgegaan met voedselveiligheid, milieu en dierenwelzijn. Deze zijn aan de orde gekomen in hoofdstuk 1.

Als CETA zou worden goedgekeurd worden de huidige importheffingen tussen de EU en Canada voor een aantal agrarische producten geheel opgeheven. Voor een aantal gevoelige producten (rundvlees, varkensvlees en zoete maïs) heeft de EU enige bescherming behouden in de vorm van tariefvrije importquota, die in vijf jaar geleidelijk worden verhoogd. Buiten deze quota blijven dan hogere importtarieven bestaan. Maar deze tariefvrije importquota ook wel *Tariff Rate Quota* (TRQ) genoemd, hebben ook negatieve effecten voor de Europese prijzen omdat er binnen deze sectoren al een overschot is.

Door deze liberalisering komen er verder producten uit Canada op de Europese markt die daar onder minder strenge standaarden op het gebied van dierenwelzijn, voedselveiligheid en milieu zijn geproduceerd.

Dat leidt tot oneerlijke concurrentie, want door onder anderen de strengere registratieplicht is het kostenniveau voor boeren in de EU hoger.

Ook kunnen er problemen ontstaan met de voedselveiligheid, want door de gebrekkige of soms zelfs geheel ontbrekende registratieplicht is de controle op bijvoorbeeld hormoongebruik (voor melk- of vleesproductie) in Canada verre van waterdicht. Met andere woorden: Er zijn onvoldoende garanties dat Canadese melk die afkomstig is van koeien die met hormonen zijn grootgebracht geweerd kan blijven worden als het CETA verdrag van kracht zou worden.

Een overzicht van de belangrijkste afspraken: ⁴⁶

- De EU zal 93,8 procent van de importheffingen binnen de landbouw opheffen voor Canadese producten. Daarbij gaat het om 97 procent van de totale import uit Canada.
- Canada heft zijn importtarieven op voor 91,7 procent van de EU-producten. Dit komt overeen met 95 procent van de import uit de EU.
- De huidige tariefvrije importquota voor rundvlees worden verhoogd van 15.000 met 45.840 ton (70% vers, 30% bevroren).
- Tariefvrije importquota tot de EU voor varkensvlees neemt binnen zes jaar toe met 75.000 ton, nu is het TRQ al 5.549 ton.
- Op weg naar het volledig opheffen van het Europese importtarief van tarwe, wordt het TRQ voor *common wheat* (met 0% tarief) verhoogd van 38.853 naar 100.000 ton.
- Europese importtarieven op haver, rogge, gerst en oliezaden worden afgeschaft voor Canadese producten. Deze importtarieven zijn nu nog hoog. ⁴⁷
- Kippen- en kalkoenvlees, eieren en ei-producten zijn buiten de onderhandelingen gehouden.
- De handel in zuivel naar de EU wordt volledig geliberaliseerd. Volgens de Europese Commissie zal dit – op basis van de huidige handel – niet leiden tot een hoge import. Volgens de EMB heeft Canada echter ca. 94.000 ton melkpoeder in voorraad, waarvoor het aantrekkelijk zou kunnen zijn deze naar de EU te exporteren. ⁴⁸
- Voor Canada is kaas een gevoelig product; het tariefvrije quotum daarvan loopt geleidelijk op. De EU mag 16.000 ton kaas (*fine cheese*) meer tariefvrij exporteren naar Canada, en een TRQ op basis van de WTO wordt verhoogd met 800 ton. In totaal mag de EU met CETA 30.000 ton exporteren. Ook mag de EU 1.700 ton *industrial cheese* tariefvrij exporteren. De export van Europese kaas naar Canada zal met 128% stijgen.
- Canada mag haar *supply management* systeem binnen de productie van zuivel, kip en eieren (17.000 boeren) behouden.
- De Europese Commissie is vooral blij met de geliberaliseerde handel in bewerkte producten, zoals drank, jam, producten op basis van graan, groente en fruit.
- De EU heeft concessies afgedwongen voor bescherming van producten met *Geographical Indications* in ruil voor toelating van meer vlees tot de EU (Farm Europe, 2015).

Hoofdstuk 5.

Gevolgen van TTIP voor de Europese landbouw en veehouderij binnen specifieke sectoren ⁴⁹

Ook zonder TTIP bestaat er al een omvangrijke handel in landbouwproducten tussen de EU en de VS. In 2015 exporteerde de EU voor 19,4 miljard euro landbouwproducten naar de VS, en importeerde ter waarde 12 miljard euro. Dit betekent een positieve handelsbalans van € 7,4 miljard voor de EU, die voor het grootste gedeelte wordt veroorzaakt door alcoholische producten.

De VS is de nummer één exportbestemming voor de EU, andersom importeert de EU na Brazilië het meeste uit de VS. De handel in landbouwproducten groeide de laatste tien jaar met zo'n 5 procent per jaar, tussen 2014 en 2015 zelfs met 18,5 procent en de import met 16 procent. Wat betreft producten uit de veehouderij valt de positieve handelsbalans voor de EU op voor dierlijke producten, vooral kaas, varkensvlees, eieren en boter. Daarentegen wordt er veel rundvlees uit de VS geïmporteerd. In de akkerbouw valt de hoge import van tarwe, soja en oliezaad op. De EU exporteert over het algemeen meer verwerkte producten en importeert meer onbewerkte producten uit de VS.⁵⁰

Onderzoeken

Er zijn verschillende onderzoeken gedaan naar de gevolgen van TTIP voor de landbouw. Als eerste behandelen we kort de belangrijkste resultaten van een onderzoek door LEI-WUR, daarna behandelen we buitenlandse onderzoeken.

Gevolgen van TTIP voor Nederland volgens LEI - WUR

In juli 2014 publiceerde LEI WUR het rapport *Effects of an EU-US trade agreement on the Dutch agro-food sector*.⁵¹ De belangrijkste conclusies zijn:

- De Nederlandse vleesindustrie is niet erg concurrerend. Onderzoek geeft aan dat vleesindustrie een deel van de export naar wereldmarkt zal verliezen en importen vanuit de VS zullen toenemen.
- De Nederlandse zuivelindustrie is wel concurrerend en zou moeten kunnen profiteren van verdere liberalisering.
- Bij het volledig opheffen van importtarieven zal de export van Nederlandse zuivel, vlees, oliën en vetten en groente en fruit toenemen.
- De VS zal dan vooral profiteren van een grotere export van zuivel, rood en wit vlees. Het gevolg is een negatieve handelsbalans van Nederland en de EU in deze producten. De export van de VS in deze producten zal dan afnemen naar andere landen.
- De EU en Nederland zullen marktaandeel winnen voor zuivel op de Amerikaanse markt. Toegenomen VS export van zuivel en wit vlees zal ten koste gaan van de Nederlandse export van deze producten naar andere EU-landen.

De meest uitgebreide studie is van het Amerikaanse ministerie van Landbouw (USDA), dat een aantal scenario's heeft onderzocht (1 Dollar = 0,87877 Euro).⁵² In scenario 1 worden alle tarieven en alle tariefvrije importquota afgeschaft. De EU-import uit de VS (4,82 miljard euro) zal dan veel meer stijgen dan de EU-export naar de VS (701 miljoen euro). De export vanuit de VS stijgt in bijna elke categorie. De productie in de EU zal dalen voor o.a. de volgende producten: tarwe,

andere granen inclusief maïs, bietsuiker, verwerkte suiker, verwerkt veevoer, rundvlees, varkensvlees, overig vlees, wei en boter. De prijzen van alle producten dalen, ook van producten waarvan de export naar de VS zal stijgen: kaas, fruit en groenten.

Scenario 2 is een combinatie van scenario 1 plus het afschaffen van non-tarifaire maatregelen. In dit scenario stijgt de Amerikaanse export met 8,42 miljard euro en de EU-export met 1,76 miljard euro. USDA berekende de gevolgen van de Amerikaanse im- en export voor de productie in de EU, mocht scenario 2 worden uitgevoerd. USDA voorziet in dat geval, net als LEI WUR, een sterke afname van de handel in landbouwproducten tussen de de EU-lidstaten. In scenario 2 neemt het handelstekort in landbouwproducten van de Verenigde Staten ten opzichte van de EU af van 7,42 miljard euro (2015) tot 88 miljoen euro. In scenario 1 is dat handelstekort 2,3 miljard euro.

USDA heeft geen scenario uitgewerkt waarin de milie-, dierenwelzijns- en arbeidsstandaarden expliciet verlaagd worden. Wel zullen Europese boeren in scenario 1 en 2 door wederzijdse erkenning van de standaarden te maken krijgen met oneerlijke concurrentie van Amerikaanse producten die onder lagere standaarden tot stand komen.

Rundvlees

Huidige productieomstandigheden

De Nederlandse veehouderij produceert rundvlees vooral als onderdeel van de melkproductie. Stierkalveren en een deel van de vaarskalveren worden vetgemest, melkkoeien worden geslacht als zij na een aantal jaren worden afgestoten door de melkveehouders. Veel andere Europese landen produceren specifiek rundvlees. De basis van het veevoer is gras en het vee loopt grotendeels buiten.

In Amerika vindt de rundvleesproductie vooral in megabedrijven plaats, waarbij de dieren voornamelijk maïs gevoerd krijgen. Een groot verschil tussen de EU en de VS is dat in de VS groeihormonen zijn toegestaan die in de EU zijn verboden.

De kostprijs in de VS ligt tussen de 35 en 200 euro per 100 kg karkasgewicht (met gebruik van hormonen). In de EU ligt de kostprijs 150 euro per 100 kg hoger.⁵³

Export(balans)

De EU heeft een importoverschot uit VS (zie tabel 2) Om het WTO-dispuut tussen de EU en de VS over rundvlees met hormonen te kunnen oplossen werd afgesproken dat de VS weer tariefvrij hormoon-vrij rundvlees naar de EU mocht exporteren.

In 2014 was dit tariefvrije quotum 48.500 ton, en voor

11.500 ton gold een importtarief van 20%.

Het importtarief in de EU is veel hoger (zie tabel 1).

Wijzigingen met TTIP

Door TTIP neemt de import uit de VS toe door de lagere Amerikaanse productie-eisen en kostprijzen en de verlaging van de importtarieven. De EU-landbouwproductie daalt, net als de prijzen.

Volledige liberalisering van de handel en afschaffing van de tariefvrije importquota leidt volgens USDA tot een toename van de Amerikaanse export van circa 1,3 miljard euro (nu: 208 miljoen euro). Als ook vlees dat is geproduceerd met hormonen wordt toegestaan, dan loopt de export op tot 1,64 miljard euro. De EU kan in dit scenario voor 115 miljoen euro naar de VS exporteren.

Evenals bij CETA zou het kunnen zijn dat de EU niet de gehele landbouw liberaliseert maar tariefvrije toegang voor quota rundvlees uit de VS zal toestaan in plaats van de tarieven helemaal te verwijderen. Maar ook dit heeft zeer negatieve gevolgen volgens Franse rundveeboeren. De inkomsten voor de sector zouden dan ook met 40 tot 50 procent dalen waardoor vele boeren failliet zullen gaan.⁵⁴

Door lagere prijzen voor rundvlees ontvangen Nederlandse melkboeren minder geld voor melkkoeien die naar de slacht gaan.

Zowel het volledig liberaliseren van de markt als het toelaten van Amerikaans en Canadees rundvlees via tariefvrije importquota leidt tot oneerlijke concurrentie, lagere prijzen en grote problemen voor de Europese sector. Dit heeft ook negatieve gevolgen voor de melkveehouderij.

Zuivel

Huidige productieomstandigheden

In de VS is gebruik van het rBTS-hormoon toegelaten dat de melkproductie stimuleert, in de EU is dit hormoon verboden. De EU heeft hogere eisen qua celgetal (maximaal 400.000) ten opzichte van de Verenigde Staten (maximaal 750.000 per ml.)⁵⁵De kostprijs per liter melk is in de VS 26 cent en in Nederland 43 cent.⁵⁶

De wijze waarop boeren worden gesteund verschilt. De VS heeft een verzekeringssysteem dat boeren uitbetaalt bij te lage prijzen. De EU kent een ontkoppelde inkomenssubsidie per hectare. Deze verschillen staan niet ter discussie in de TTIP-onderhandelingen, maar hebben wel invloed.

Export(balans)

Op dit moment exporteren de landen van de EU meer zuivelproducten naar de VS dan ze importeren (export is 0,97 miljard euro, import is 77 miljoen euro). Voor EU-exporteurs naar de VS is er een quotum met gereduceerd tarief voor alle zuivelproductcategorieën.⁵⁷ De EU heeft hogere importtarieven dan de Verenigde Staten (zie tabel 1).

Wijzigingen met TTIP

Door het wegvallen van tarieven, heeft de VS een relatief voordeel ten opzichte van de EU; de EU heeft nu hogere tarieven en de VS heeft een lagere kostprijs. De Amerikaanse export naar de EU zal voor alle zuivelproducten stijgen. Voor de EU zal alleen de export van kaas stijgen. Bij concurrentie op prijs, zullen de prijzen naar verwachting dalen.

Boeren in de VS hebben met hun steunmethode (een vangnet bij lagere prijzen) een voordeel ten opzichte van de EU-boeren. Farm-Europe vergeleek de inkomensontwikkeling voor Europese – en Amerikaanse boeren tussen 2004 en 2013. Daaruit bleek dat de inkomens in de VS structureel hoger liggen. De EU kan haar doelstelling van stabiele inkomens aan boeren binnen het Gemeenschappelijke Landbouw Beleid (GLB), niet waarmaken.⁵⁸

Onduidelijk is nog of geografische indicatie (bescherming van plaatsgebonden producten zoals Parmezaanse kaas) geaccepteerd worden door de VS. Zo niet, dan zullen deze producten meer lokale concurrentie in de VS krijgen en hun prijsvoordeel verliezen.

Akkerbouw

Huidige productieomstandigheden

In EU is er een verbod op teelt van de meeste ggo-gewassen, in de VS worden deze op grote schaal geteeld. De EU mag wel ggo-grondstoffen importeren voor veevoer, biobrandstoffen en industriële doelstellingen. Daarnaast zijn meer 82 bestrijdingsmiddelen toegelaten in de VS die in de EU verboden zijn. De wijze waarop boeren worden gesteund verschilt. De VS heeft een verzekeringsstelsel dat boeren uitbetaalt bij te lage prijzen. De EU kent een steun per hectare. Deze verschillen staan niet ter discussie in de TTIP-onderhandelingen, maar hebben wel invloed.

Export(balans)

Op dit moment heeft de VS een exportoverschot: de VS exporteren meer akkerbouw-producten dan ze importeren uit de EU (zie tabel 2).

De EU tarieven hanteert hoge importtarieven op Amerikaanse producten (b.v. 40-90 procent op tarwe), waardoor de import beperkt wordt. De VS heeft lage importtarieven ten opzichte van de EU (zie tabel 1).

Wijzigingen met TTIP

Door het wegvallen van tarieven, heeft de VS een relatief voordeel ten opzichte van de EU; de EU heeft nu hogere tarieven en de VS heeft een lagere kostprijs. Bij concurrentie op prijs, zullen de prijzen naar verwachting dalen. Boeren in de VS hebben met hun steunmethode (een vangnet bij lagere prijzen) een voordeel ten opzichte van de EU-boeren.

Volgens het onderzoek door USDA⁵⁹ zal de EU bij het verwijderen van importtarieven en non tarifaire barrières (veel) meer tarwe (93 miljoen euro), maïs (317 miljoen euro), soja (766 miljoen euro), andere gewassen (250 miljoen euro) en graanbereidingen (380 miljoen euro) uit de VS importeren en zullen de Europese prijzen van deze producten dalen.

Pluimvee vlees en eieren

Huidige productieomstandigheden

In Europa zijn de wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn (ruimte voor dieren), gebruik van antibiotica en milieuregels (zoals wetgeving op gebied van ammoniak, nitraten en fosfaten) veel hoger dan de vooral vrijwillige eisen aan Amerikaanse producten.⁶⁰ De EU heeft het gebruik van traditionele legbatterijen verboden, in de VS zijn ze toegestaan.

De hogere eisen aan de Europese boer leiden tot een extra kostprijs van 5 procent voor kippenvlees. De kostprijs van kipfilet geproduceerd door een Amerikaanse boer is 78 procent van de kostprijs van de Europese boer, door de lagere standaarden en de lagere veevoerprijs. Als ook de transportkosten van de VS naar de EU worden meegerekend, kan Amerikaans kipfilet voor 17% lagere kosten op de Europese markt komen.⁶¹ De VS streeft naar toelating van met chemicaliën behandeld pluimvee vlees tot de Europese markt. De Europese Commissie streeft naar het toelaten van peroxydeazijnzuur (als vervanger van chloor).

Export(balans)

De kippenveeexport is even groot voor EU als de VS (tabel 2). In 2015 heeft de EU meer eieren geëxporteerd naar dan geïmporteerd uit de VS. Door de uitbraak van vogelgriep in de VS heeft de EU in 2015 veel meer eieren naar de VS kunnen exporteren. De export steeg van 14 miljoen euro (2014) naar 107 euro.⁶² Dit moet als een incidentele stijging worden gezien.

De Verenigde Staten heeft een tariefvrij importquotum (TRQ) van 16.600 ton naar de EU, maar dat wordt niet helemaal gevuld.⁶³

Wijzigingen met TTIP

Volgens de Rabobank zal TTIP 'zeker bedreigend zijn voor de Europese en Nederlandse pluimveevleesproducenten en zullen grotere hoeveelheden bevroren kipproducten op de Europese markt komen. Verwacht mag worden dat dit vooral het zeer goedkope pootvlees uit de VS zal zijn dat de vierkantsverwaarding van Europese producenten zal bedreigen. Er zullen ook wat mogelijkheden ontstaan voor export uit de EU (vleugels), maar in volume en waarde zal dit in het nadeel van Europese pluimveehouders uitpakken.⁶⁴

Volgens de Rabobank zal TTIP 'per saldo in het nadeel uitvallen van de Europese eiersectoren.' Dit vanwege hogere voerkosten, verbod op legbatterijen, hogere eisen in stalbezetting en milieuwetgeving, en het aankomende snavelkapverbod. 'Verwacht wordt dat forse hoeveelheden eiprodukten in de Europese markt zullen worden afgezet die vaak vanuit houderijsystemen zijn geproduceerd die in de EU niet zijn toegestaan. Dit zal de Europese eiersector (...) in een moeilijke positie brengen. Er zullen ook meer EU-producten worden afgezet maar per saldo zal de liberalisatie negatief uitpakken voor de Europese eiersector. Nederland wordt daarbij extra geraakt als één van de grootste producenten en exporteurs van eieren en eiprodukten in Europa en de wereld.'⁶⁵

Varkensvlees

Huidige productieomstandigheden

In de VS is het groeihormoon ractopamine toegestaan in de varkenshouderij. Dit kan leiden tot problemen voor dierenwelzijn. Ook levert consumptie van residuen van dit groeihormoon volgens de Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid (EFSA) gevaren op voor de volksgezondheid, zoals hart- en vaatziekten. Tot nu toe is in de EU de import van varkensvlees dat ractopamine bevat verboden. De Amerikaanse agribusiness lobbyt voor een toelating onder voorwaarde van labeling. Door hogere EU-milieu- en dierenwelzijnsstandaarden en duurder veevoer ligt de kostprijs voor varkensvlees in de EU bijna 30 procent hoger dan in de VS⁶⁶.

Export(balans)

De EU is netto-exporteur van varkensvlees naar de VS. In totaal wordt ongeveer 60.000 ton geëxporteerd en slechts 1.500 ton geïmporteerd.⁶⁷ Dat komt door de hoge bescherming van de Europese markt. De EU laat

import toe via tariefvrije importquota vanuit alle landen voor in totaal ruim 80.000 ton.

Door het CETA verdrag is daar een tariefvrij TRQ van 75.000 ton voor Canada bijgekomen, dit vertegenwoordigt volgens Canadese producenten naar schatting \$ 400 miljoen.⁶⁸

Wijzigingen met TTIP

Door de lagere Amerikaanse productie-eisen, lagere kostprijzen en verlaging van de importtarieven zal import uit de VS toenemen.

Volgens USDA zal bij het opheffen van alle importheffingen en het verwijderen van alle non-tarifaire maatregelen (zoals toelaten met ractopamine) de export uit de VS naar de EU stijgen van 10 miljoen naar 2,4 miljard dollar. Dit gaat ten koste van de EU-varkensproductie en varkensprijs.⁶⁹

Groente, fruit en overig voedsel

Het meeste gedetailleerde onderzoek naar de gevolgen van TTIP is van de USDA. Scenario 2⁷⁰ van hen betekent dat alle tarieven, tariefvrije importquota en non-tarifaire maatregelen worden opgeheven. Vergeleken met het alleen verwijderen van tarieven profiteert vooral de Europese export van groente en fruit naar de VS. De gevolgen van scenario 2 zijn:

De export van groente naar de VS stijgt met 539 miljoen euro, de import van VS-groente in de EU stijgt met 410 miljoen euro, de Europese productie daalt en de prijs daalt.

De export van fruit naar de VS stijgt met 435 miljoen euro, de import van VS-fruit stijgt met 168 miljoen euro, de Europese productie stijgt en de Europese prijs daalt.

De export van bereide groente en fruit naar de VS stijgt met 20 miljoen euro, de import hiervan uit de VS stijgt met 337 miljoen euro, de Europese productie en de prijzen dalen.

De import van 'overig voedsel' uit de VS stijgt met 985 miljoen euro, de Europese export hiervan naar de VS stijgt met 53 miljoen euro, de Europese productie stijgt en de Europese prijs hiervan daalt.

Onze bezwaren op een rij

TTIP en CETA zullen ertoe leiden dat de Europese markt overspoeld wordt met Amerikaanse en Canadese landbouwproducten die tegen lagere standaarden zijn geproduceerd. Dat wil zeggen: volgens zwakkere regels op het gebied van voedselveiligheid, milieu, dierenwelzijn en arbeid. Dit gaat ten koste van de inkomens van Nederlandse en Europese boeren, de veiligheid van producten, de rechten van werknemers, de kwaliteit van het milieu en het dierenwelzijn.

Onze belangrijkste bezwaren tegen TTIP en CETA:

- TTIP en CETA staan – overeenkomstig WTO-regels – niet toe dat er eisen worden gesteld aan de wijze van productie van importproducten. Alleen voedselveiligheid wordt, in beperkte mate, erkend als criterium om producten aan de grens te mogen weigeren.
 - In het algemeen zijn de normen in de EU hoger omdat binnen de Europese (voedsel)wetgeving als kernprincipe het voorzorgsbeginsel wordt toegepast. Als er enig risico is dat ze schadelijk zijn worden ze niet toegelaten. In Amerika geldt de wetenschappelijke benadering: stoffen worden toegelaten totdat bewezen is dat ze schadelijk zijn. Zo zijn er in de VS 82 bestrijdingsmiddelen toegestaan die in de EU verboden zijn en zijn de maximale toegestane niveaus van residuen veel lager in de EU.
 - Door TTIP staat het voorzorgsbeginsel onder druk.
 - De productiekosten voor Amerikaans vlees en eieren zijn 15 tot 25 procent lager dan in de EU, voor Amerikaanse melk is het verschil 40 procent ten opzichte van Nederlandse melk. Dit vooral vanwege de lagere standaarden die aan de producten gesteld worden, de lagere veevoerkosten en lagere grondprijzen.
 - Bij het opheffen van importheffingen binnen de landbouw en veehouderij valt – door wederzijdse erkenning van standaarden – daardoor niet te ont-
- komen aan oneerlijke concurrentie van Amerikaanse producten, die zijn geproduceerd met lagere voedselveiligheids-, milieu-, dierenwelzijns- en arbeidsstandaarden. De Europese markt wordt hierdoor verstoord, met verstrekkende gevolgen voor de continuïteit van de primaire agrarische sector in Europa. Ook het instellen van tariefvrije importquota voor Amerikaanse producten zal leiden tot oneerlijke concurrentie en lagere prijzen.
- De Europese Commissie en de Nederlandse overheid beweren dat standaarden niet verlaagd worden, maar die belofte biedt geen garantie aan boeren en consumenten. Ze voorkomt genoemde oneerlijke concurrentie niet. Bovendien dreigt er een race to the bottom te ontstaan. Ook Nederlandse en Europese boeren worden hierbij gedwongen te produceren voor de laagste prijs. Om te overleven zullen ze pleiten voor lagere standaarden.
 - De EU is in de aanloop naar TTIP wetgeving op genoemde terreinen aan het uitstellen en versoepten. Hierbij worden ook standaarden op gebied van voedselveiligheid verlaagd. Voorbeelden zijn het toelaten van met peroxydeazijnzuur behandelde kip en het uitstellen van wetgeving op hormoon-verstorende bestrijdingsmiddelen.
 - Het eventueel verhogen van genoemde standaarden is door TTIP en CETA praktisch onmogelijk. Deze verdragen zorgen voor het 'bevriezen' van de standaarden op het huidige niveau, mede door de ondemocratische *Regulatory Cooperation Body*, waardoor onze democratische besluitvorming deels buitenspel wordt gezet. Deze standaarden kunnen ook alleen verhoogd worden onder voorwaarde dat de boer betaald wordt voor de meerkosten die gepaard gaan met deze verhoging en dat de EU-markt beschermd wordt tegen producten die aan lagere standaarden voldoen. En juist dat maken deze en andere vrijhandelsverdragen onmogelijk.
 - De handelsbalans op het gebied van landbouwproducten tussen de EU en de VS is nu positief voor de EU. Vele onderzoeken tonen duidelijk aan dat de Europese landbouw en veehouderij op veel fronten nadelen gaat ondervinden van TTIP: meer import, minder productie en lagere prijzen. Dit geldt voor de varkenshouderij, melkveehouderij, rundvleessector, pluimveesector en de akkerbouw. Slechts de export van kaas zal toenemen, maar dat gaat gepaard met een Europese prijsdaling. Daarbij zul-

len melkveehouders veel schade ondervinden van de concurrentie op de rundvleesmarkt.

- Volgens een onderzoek door LEI-WUR verliest de Nederlandse veehouderij door TTIP vooral een deel van hun exportmarkten binnen de EU.
- De oneerlijke concurrentie dwingt boeren tot schaalvergroting en bedrijfsbeëindiging van gezinsbedrijven in de veehouderij en akkerbouw. Daarnaast zal door TTIP en CETA ook een fors verlies van arbeidsplaatsen optreden in de toeleverende en verwerkende industrie. Daardoor komen arbeidsomstandigheden en lonen van arbeiders in de gehele landbouwsector (verder) onder druk te staan.

Vanwege genoemde argumenten moeten de TTIP-onderhandelingen gestopt worden en mag CETA niet geratificeerd worden door de EU en Nederland. Mochten de TTIP-onderhandelingen voortgezet worden, dan moeten landbouw, veehouderij en het voedsel uit deze sectoren er buiten blijven.

Ondertekenaars

- Nederlandse Vakbond Varkenshouders
- LTO Varkenshouderij
- Nederlandse Vakbond Pluimveehouders
- Dutch Dairymen Board
- Nederlandse Melkveehouders Vakbond
- Nederlandse Akkerbouw Vakbond
- Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
- Bionext
- Milieudefensie
- FNV sector Agrarisch Groen
- Platform Aarde Boer Consument

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Bronnen

- 1 *TTIP: gevolgen voor de Nederlandse F&A-sector*, Jurriaan Kalf, Rabobank, 11 september 2015, zie: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2015/september/ttip-gevolgen-voor-de-nederlandse-fa-sector/>
Nederland koploper melkproductiekosten, 30-03-2016, zie: <http://www.melkvee.nl/nieuws/8683/nederland-koploper-melkproductiekosten>
- 2 *Pagina 5 en 6 The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) and Labour*, European Parliament, 2014: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2014/536315/IPOL_BRI%282014%29536315_EN.pdf
- 3 Omdat de EU alsnog weigerde deze producten te importeren, legde de VS straf-importhellingen op Europese Roquefort, whisky, vruchtensappen en kalfsvlees. Later werden deze heffingen omgezet in een tariefvrij quotum voor 50.000 ton rundvlees naar de Europese markt, die in eerste instantie door Amerikaans vlees werd opgevuld.
Zie: *Toch koehandel met voedselveiligheid rond TTIP?*, Lise Witteman, Follow the Money, 4 maart 2016, zie: <https://www.ftm.nl/artikelen/toch-koehandel-met-voedselveiligheid-rond-ttip>
- 4 *Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement*, J-C Bureau et al for Directorate-General for Internal Policies Agriculture and Rural Development in the European Parliament, 2014, zie: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/514007/AGRI_IPOL_STU%282014%29514007_EN.pdf
EU-US Trade and Investments Partnership: Outline of a possible negotiation strategy for EU agriculture, Farm Europe, 2015, zie: <http://www.farm-europe.eu/wp-content/uploads/2015/10/TTIP-final.pdf>
- 5 *AGRI-FOOD TRADE STATISTICAL FACTSHEET 2015 European Union – USA*, zie: http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/statistics/outside-eu/countries/agrifood-usa_en.pdf
- 6 - *2014 Report on Sanitary and Phytosanitary Measures* - Ambassador Michael B.G. Froman, Office of the United States Trade Representative, 2014, zie: https://ustr.gov/sites/default/files/FINAL-2014-SP5-Report-Compiled_0.pdf
- *2014 Report on Technical Barriers to Trade*, United States Trade Representative, 2014, zie: <https://ustr.gov/sites/default/files/2014%20TBT%20Report.pdf>
- 7 Letter of US Senate Committee on Agriculture, nutrition and forestry to Froman, US Trade Representative, 22 April 2016, zie: <https://www.agra-net.com/agra/agra-europe/policy-and-legislation/trade-policy/us-senators-call-for-strong-agriculture-framework-in-ttip-513618.htm>
- 8 *EU Ag Commissioner, Chief U.S. Ag Negotiator Address USDA Outlook Conference* - U.S. Meat Export Federation, 20-2-2015, zie: <https://www.usmef.org/eu-ag-commissioner-chief-u-s-ag-negotiator-address-usda-outlook-conference/>
- 9 Pagina 2 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 – Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 10 *EU food safety commissioner doesn't see majority support for TTIP in national parliaments*, Brent Patterson, 22 January 2015, zie: <http://rabble.ca/blogs/bloggers/brent-patterson/2015/01/eu-food-safety-commissioner-doesnt-see-majority-support-ttip->
- 11 *Inspection issues persisted at former XL Foods plant in 2014*, CTV News, 30 april 2015, zie: <http://www.ctvnews.ca/canada/inspection-issues-persisted-at-former-xl-foods-plant-in-2014-cfia-documents-1.2351400> en pagina 7 en 8 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 – Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 12 *Arctic® apples approved in Canada!*, Ok Speciality Fruits, 2016, zie: <http://www.okspecialtyfruits.com/arctic-apples-approved-in-canada/>
Canada-European Union: Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) - Increasing Exports of Agriculture and Agri-Food Products, Government of Canada, 26 September 2014, zie: <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/benefits-avantages/agriculture-agricoles.aspx?lang=eng>
Pagina 9 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 – Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 13 *Consolidated CETA Text - 29. Dialogues and Bilateral Cooperation*, Government of Canada, 25 September 2014, zie: <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/text-texte/29.aspx?lang=eng>
Canada-European Union: Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) - Technical Summary of the Final Negotiated Outcomes, Government of Canada, October 2013, zie: <http://international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/understanding-comprendre/technical-technique.aspx?lang=eng>
Pagina 9 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 – Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 14 *Making Sense of the CETA - An analysis of the final text of the Canada-European Union Comprehensive Economic and Trade Agreement*, Canadian Centre for Policy Alternatives - Agriculture and Food Sovereignty, Ann Slater and Terry Boehm, National Farmers Union, 25 September 2014, zie: <https://www.policyalternatives.ca/publications/reports/making-sense-ceta#sthash.Eq7tFZLw.dpuf> and *Agriculture and Food Sovereignty*: https://www.policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/National%20Office/2014/09/making_sense_of_the_ceta_AGRIANDFOODSOV.pdf
- 15 *Health Canada reviews comments received on the proposed changes to current food colour labelling regulations for prepackaged foods*, Health Canada, June 2011, zie: http://www.hc-sc.gc.ca/fn-an/alt_formats/pdf/consult/feb2010-food-aliments-col/food-aliments-col-summary-sommaire-eng.pdf
Food labelling and packaging, Gov. UK, March 2016, zie: <https://www.gov.uk/food-labelling-and-packaging/overview>
Pagina 10 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 – Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 16 Bron voor alle info 'vanaf 82 pesticiden': Pagina 9-10 in *The Lowest Common Denominator - How the proposed EU-US trade deal threatens to lower standards of protection from toxic pesticides* - Center for International Environmen-

- tal Law (CIEL) – 2015, zie: http://www.ciel.org/wp-content/uploads/2015/06/LCD_TTIP_Jan2015.pdf
- 17 *Reports of the Commissioner of the Environment and Sustainable Development*, Pesticide Safety, Autumn 2015, zie: http://www.oag-bvg.gc.ca/internet/docs/parl_cesd_201512_01_e.pdf
- 18 Ontario stands firm on neonic regulations, Susan Mann, 8 January 2016, Better Farming, zie: <http://www.betterfarming.com/online-news/ontario-stands-firm-neonic-regulations-61218>
- Pagina 6 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement*, The Council of Canadians, 18 April 2016 - Vanaf juni 2016 online beschikbaar
- 19 'Naast Europese gegevens worden voorts ook internationale normen van de Codex Alimentarius overgenomen in de Europese wetgeving, tenzij deze op grond van risico-beoordelingen onvoldoende beschermend worden geacht voor Europese consumenten. De Codex Alimentarius is een dochterorganisatie van FAO (Land- en Tuinbouworganisatie van de VN) en WHO (Wereldgezondheidsorganisatie) en omvat internationale normen en richtlijnen voor de veiligheid en kwaliteit van levensmiddelen waarover alle deelnemende landen, inclusief de EU en de VS, gezamenlijk beslissen. Als een Codex maximum-residugehalte vanuit volksgezondheidsoogpunt acceptabel is, zal de EU deze waarde invoeren. De inzet van de Europese Commissie is om dit principe, zoals opgenomen in de WTO-overeenkomst inzake sanitaire en fytosanitaire maatregelen, ook op te nemen in TTIP. Een Codex maximum-residugehalte dat acceptabel is vanuit volksgezondheidsoogpunt zal ook worden ingevoerd als er al een Europese maximum-residugehalte bestond dat op een lager niveau was vastgesteld. Dit heeft ook in 2015 plaatsgevonden. Het is een gevolg van staand beleid en dit is daarom niet in strijd met de belofte dat de voedselveiligheids- en milieus-tandaarden niet door TTIP verlaagd zullen worden.
Uit: 'Antwoord op vragen van het lid Jasper van Dijk over het bericht "Nieuw rapport: 'Europese boeren kansloos door TTIP' 18 maart 2016, zie: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2016Z01114&did=2016D11728>
- 20 Pagina 3 in 'The European Union's initial proposal for legal text on "Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS)" in TTIP. It was tabled for discussion with the US in the negotiating round of (29 September - 3 October 2014) and made public on 7 January 2015. The actual text in the final agreement will be a result of negotiations between the EU and US.' Zie: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/january/tradoc_153026.pdf
- 21 *Pesticide Regulation Under NAFTA: Harmonization in Process?*, Dan Badulescu and Kathy Baylis, 2006, zie: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/24163/1/cp060006.pdf>
- In *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 april 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 22 Zie tabellen op pagina 527 en 528: *A review of the global pesticide legislation and the scale of challenge in reaching the global harmonization of food safety standards*, C.E. Handford, C.T. Elliott, K. Campbell, February 2015, zie: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ieam.1635/epdf> en <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25765969>
- Zie ook: pagina 11 en 12 van *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 23 The hormones banned by the EU in cattle farming were estradiol, progesterone, testosterone, zeranol, melengestrol acetate and trenbolone acetate. Uit: *Beef hormone controversy*, Wikipedia, zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Beef_hormone_controversy
- 24 Pagina 8 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 april 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 25 - *Bovine somatotropin*, Wikipedia, zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Bovine_somatotropin
- *American Milk Banned in Europe Because it Does No Body Good*, 2013, zie: <http://www.wakingtimes.com/2013/01/18/american-milk-banned-in-europe-because-it-does-no-body-good/>
- <http://www.cancer.org/cancer/cancercauses/othercarcinogens/athome/recombinant-bovine-growth-hormone>
- 26 Video (na 1.45 minuten): *TTIP-debate with European Trade Commissioner Cecilia Malmström in Amsterdam* – On 3 February European Trade Commissioner Malmström visited Amsterdam to have a debate with enthusiastic and critical organizations about the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) between the EU and US. Zie: https://www.youtube.com/watch?v=a4cgJFy_d0
- 27 Gesprek met Sieta van Keimpema, voorzitter Dutch Dairy-men Board
- 28 *Understanding Confined Animal Feeding Operations and Their Impacts on Communities* - National Association of Local Boards of Health - Carol Hribar – 2010, Pagina 3: 'The increased clustering and growth of CAFOs has led to growing environmental problems in many communities. The excess production of manure and problems with storage or manure management can affect ground and surface water quality. Emissions from degrading manure and livestock digestive processes produce air pollutants that often affect ambient air quality in communities surrounding CAFOs.' Zie: http://www.cdc.gov/nceh/ehs/docs/understanding_cafos_nalboh.pdf
- 29 Pagina 14 en 15 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016- Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 30 Pagina 3 in Notitie: *Gevolgen van het Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) voor Nederlandse land- en tuinbouw*, Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen, SOMO, Juni 2016
- Kamerbrief over afronding vrijhandelsverdrag tussen de EU en Canada (CETA)*, pagina 3, 17 november 2014, zie: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2014/11/17/kamerbrief-over-afronding-vrijhandelsverdrag-tussen-de-eu-en-canada-ceta>
- 31 Zie bijvoorbeeld: *Do International Freedom of Association Standards Apply to Public Sector Labor Relations in the United States?* Human Rights Review, L. Compa, 2012 , 13 (3), pp. 373-378, zie: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/articles/780/>
- 32 *Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198*, USDA Economic Research Service: Beckman, Arita, Mitchel & Burfisher, November 2015
- zie: <http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err198.aspx>
- 33 Pagina 13 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 april 2016- Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 34 https://www.foeeurope.org/sites/default/files/eu-us_trade_deal/2015/ttip_chicken_briefing_-_march_2015.pdf
- 35 Pagina 21 in *Agriculture, Food and the TTIP: Possibilities and Pitfalls*, Centre for European Policy Studies, Special

- Report No. 99, Tim Josling & Stefan Tangermann, 2014, zie: http://aei.pitt.edu/58723/1/SP_No_99_TTIP_and_Agriculture.pdf
- 36 *EU dropped pesticide laws due to US pressure over TTIP, documents reveal*, the Guardian, 22 mei 2015, zie: <http://www.theguardian.com/environment/2015/may/22/eu-dropped-pesticide-laws-due-to-us-pressure-over-ttip-documents-reveal> en Pagina 14 - 15 in *The Lowest Common Denominator - How the proposed EU-US trade deal threatens to lower standards of protection from toxic pesticides* - Center for International Environmental Law (CIEL) – 2015, zie: http://www.ciel.org/wp-content/uploads/2015/06/LCD_TTIP_Jan2015.pdf
- Europe's opportunity to stop hormone disruption crushed*, Health and Environment Alliance, 15 June 2016, zie: <http://env-health.org/resources/press-releases/article/europe-s-opportunity-to-stop>
- 37 *Kloonvlees in de braadpan met dank aan TTIP*, Follow the Money, 19 mei 2015, zie: <http://www.ftm.nl/kloonvlees-in-de-braadpan-met-dank-aan-ttip>
- 38 'Both under TTIP and through its unilateral Better Regulation agenda, the EU's governance system is changing significantly with a stronger role for well resourced regulated industries to write their own rules, either in order to 'reduce or avoid trade barriers' or in order to 'reduce regulatory costs'.'
'At the same time, the unilateral initiatives that the Juncker Commission is taking to new extremes under the heading of 'Better Regulation' will also have a significant and very similar impact on the way the EU will govern itself as TTIP would have if adopted.'
- Beiden op pagina 22-23 van '*BETTER REGULATION - TTIP under the Radar?*', Pieter de Pous, 2016, gepubliceerd door Forum Umwelt und Entwicklung, Bread for the World, European Environmental Bureau, zie: <http://www.eeb.org/index.cfm/library/better-regulation-ttip-under-the-radar/>
- 39 *Regulatory Cooperation - How an EU-US trade deal risks creating a labyrinth of red tape*, Friends of the Earth Europe, 2015, zie: http://www.s2bnetwork.org/wp-content/uploads/2015/09/regulatory_cooperation_eu-us_trade_deal_risks_labyrinth_red_tape1.pdf
- 40 *Pesticide Regulation Under NAFTA: Harmonization in Process?*, Dan Badulescu and Kathy Baylis, 2006, zie: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/24163/1/cp060006.pdf>
- In *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 april 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 41 Pagina 12 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 42 Pagina 48 in *Regulatory Co-operation in Making Sense of CETA - An Analysis of the Final Text...*, Hartman et al. Canadian Centre for Policy Alternatives, September 2014, zie: https://www.policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/National%20Office/2014/09/Making_Sense_of_the_CETA.pdf
- Pagina 12 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 43 WTO: DISPUTE SETTLEMENT: DISPUTE DS26 - European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), WTO, 25 September 2009, zie: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_E/ds26_e.htm
- Pagina 4 en 5 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 44 Pagina 15 in *Food safety, agriculture and regulatory cooperation in the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, The Council of Canadians, 18 April 2016 - Vanaf juli 2016 online beschikbaar
- 45 Pagina 2 in *A Response to the European Commission's December 2013 Document "Investment Provisions in the EU-Canada Free Trade Agreement (CETA)*, International Institute for Sustainable Development, februari 2014. http://www.iisd.org/pdf/2014/reponse_eu_ceta.pdf
- Pagina 5 in *Notitie: Gevolgen van het Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) voor Nederlandse land- en tuinbouw*, Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen, SOMO, Juni 2016
- 46 *CETA – Summary of the final negotiation results*, European Commission, 2014, zie: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2014/december/tradoc_152982.pdf
- *Analysis of the Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement: A Call for Revising Strategic Business Plans*, Osler: Riyaz Dattu, Daniel Fombonne, Sonja Pavic, 2013, zie: <https://www.osler.com/en/resources/governance/2013/corporate-review-november-2013/analysis-of-the-canada-eu-comprehensive-economic-a>
- *EU, Canada trade deal reached in Brussels after 4 years of negotiations*, Financial Post: Jason Fekete, 18 October 2013, zie: <http://business.financialpost.com/news/economy/eu-canada-trade-deal-finalized-in-brussels-after-4-years-of-negotiations>
- Pagina 86-89 (Agriculture and Food Sovereignty) uit *Making Sense of CETA – An Analysis of the Final Text of the Canada-European Union Comprehensive Economic and Trade Agreement*, CCPA - Canadian Centre for Policy Alternatives, September 2014, zie: <https://www.policyalternatives.ca/publications/reports/making-sense-ceta>
- *Freihandelsabkommen zwischen EU und Kanada (CETA) - Auswirkungen auf die Landwirtschaft – Schwerpunkt Milch und Fleisch - Machtverschiebung von Politik und kritischer Bewegung zu Konzernen*, Hintergrundpapier von Berit Thomsen, im Auftrag von Maria Heubuch, MdEP Die Grünen/EFA, 2015, zie: http://www.maria-heubuch.de/fileadmin/heubuch/pdf/ceta_studie_1510_web.pdf
- 47 'For example, EU tariffs will be eliminated on:
- grains, including oats (EU tariffs of \$114/tonne), barley and rye (EU tariffs up to \$120/tonne) and low- to medium-quality common wheat (EU tariffs up to \$122/tonne);
 - durum and high-quality common wheat (maximum tariffs up to \$190/tonne and \$122/tonne respectively), for which CETA will lock in permanent duty-free access;
 - oils, including canola oil (EU tariffs of 3.2 percent to 9.6 percent); and
 - processed goods, including miscellaneous food preparations (EU tariffs that start at 12.8 percent) and processed pulses and grains, which include baked goods, pulse flour, meal and powder (EU tariffs start at 7.7 percent). ' Uit: *Canada-European Union: Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) - Benefits for Saskatchewan*, 26-9-2014, zie: <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/benefits-avantages/sk.aspx?lang=eng>
- 48 Cijfer per 13 april 2016; www.dairyfarmers.ca en gesprek met Sieta van Keimpema (EMB – DDB)
- 49 Voor dit hoofdstuk werd ook informatie gebruikt uit het rapport *TRADING AWAY EU FARMERS - The risks to Europe's Agriculture from the TTIP*, Friends of the Earth Europe, April 2016, zie: https://www.foeeurope.org/sites/default/files/eu-us_trade_deal/2016/report_trading_away_eu_farmers_the_risks_to_europes_agriculture_from_the_ttip_0.pdf

- 50 *AGRI-FOOD TRADE STATISTICAL FACTSHEET 2015 European Union – USA*, zie: http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/statistics/outside-eu/countries/agrifood-usa_en.pdf
- 51 *Effects of an EU-US trade agreement on the Dutch agro-food sector*, LEI WUR: S. van Berkum, M. Rutten, J. Wijnands and D. Verhoog, 2014, zie: <http://edepot.wur.nl/311349>
- 52 *Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198*, USDA Economic Research Service: Beckman, Arita, Mitchel & Burfisher, November 2015, zie: <http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err198.aspx>
- 53 *Is the TTIP a threat to EU beef production?*, DLG-Membership – International Newsletter – 01 / 2015, Dr. Claus Deblitz, zie: <http://www.agribenchmark.org/fileadmin/Dateiablage/B-Beef-and-Sheep/Misc/Other-Articles-Papers/TTIP-EU-beef-production-150203.pdf>
- 54 - *Libre-échange : la Commissaire européenne au commerce et la presse, mobilisés sur les dangers du TTIP pour la filière viande bovine*, Interbev, 2015, zie: <http://www.interbev.fr/ressource/mobilisation-sur-les-dangers-du-ttip-pour-la-filieri-viande-bovine/>
- *Farmers fear for their future as new TTIP round opens*, Cécile Barbière, EurActiv.fr, 18 feb. 2016, zie: <http://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/farmers-fear-for-their-future-as-new-ttip-round-opens/>
- *Petitie: PETITION AGAINST THE MASS INFLUX INTO OUR RESTAURANTS AND SHOPS, OF AMERICAN BEEF FROM FEEDLOTS, UNDER THE TTIP*, Interbev, 2016; zie de Engelse tekst onder de Franstalige tekst via: https://www.change.org/p/parlementaires-fran%C3%A7ais-ttip-contre-les-viandes-am%C3%A9ricaines-issues-de-feedlots-dans-nos-assiettes?recruiter=488745786&utm_source=share_petition&utm_medium=copylink
- 55 *Submissions to the consultation on EUOVS High Level Working Group on Jobs and Growth*, Eucolait, 2012
- 56 *Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198*, USDA Economic Research Service: Beckman, Arita, Mitchel & Burfisher, November 2015, zie: <http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err198.aspx>
- 57 *TTIP: gevolgen voor de Nederlandse F&A-sector*, Jurriaan Kalf, Rabobank, 11 september 2015, zie: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2015/september/ttip-gevolgen-voor-de-nederlandse-fa-sector/>
- 58 *Has the Common Agricultural Policy realised its income objective?*, Farm Europe, 5 april 2016, zie: <http://www.farm-europe.eu/travaux/has-the-common-agricultural-policy-realised-its-income-objective/>
- 59 *Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198*, USDA Economic Research Service: Beckman, Arita, Mitchel & Burfisher, November 2015, zie: <http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err198.aspx>
- 60 *Animal Welfare for Broiler Chickens*, National Chicken Council, 2012, zie: <http://www.nationalchickencouncil.org/industry-issues/animal-welfare-for-broiler-chickens/>
- 61 *Competitiveness of the EU poultry meat sector*, LEI Wageningen UR, P.L.M. van Horne and N. Bondt, 2014, zie: https://www.wageningenur.nl/upload_mm/a/2/d/2978fd38-e709-4e18-9c34-c1c1d7489fee_2014-038%20Horne_v5.1_WEB_def.pdf
- 62 *AGRI-FOOD TRADE STATISTICAL FACTSHEET 2015 European Union – USA*, zie: http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/statistics/outside-eu/countries/agrifood-usa_en.pdf
- 63 - *Competitiveness of the EU poultry meat sector*, LEI Wageningen UR, P.L.M. van Horne and N. Bondt, 2014, zie: https://www.wageningenur.nl/upload_mm/a/2/d/2978fd38-e709-4e18-9c34-c1c1d7489fee_2014-038%20Horne_v5.1_WEB_def.pdf
- *Poultry meat statistics 2014*, European Commission, DG Agriculture and Rural Development, 2014
- 64 *TTIP: gevolgen voor de Nederlandse F&A-sector*, Jurriaan Kalf, Rabobank, 11 september 2015, zie: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2015/september/ttip-gevolgen-voor-de-nederlandse-fa-sector/>
- 65 *TTIP: gevolgen voor de Nederlandse F&A-sector*, Jurriaan Kalf, Rabobank, 11 september 2015, zie: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2015/september/ttip-gevolgen-voor-de-nederlandse-fa-sector/>
- 66 *Pork and Swine Industry and trade summary*, USITC, United States International Trade Commission, 2014, zie: https://www.usitc.gov/publications/332/pork_and_swine_summary_its_11.pdf
- 67 *TTIP: gevolgen voor de Nederlandse F&A-sector*, Jurriaan Kalf, Rabobank, 11 september 2015, zie: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2015/september/ttip-gevolgen-voor-de-nederlandse-fa-sector/>
- 68 *Agriculture and Food Sovereignty uit Making Sense of CETA – An Analysis of the Final Text of the Canada-European Union Comprehensive Economic and Trade Agreement*, CCPA - Canadian Centre for Policy Alternatives, September 2014, zie: https://www.policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/National%20Office/2014/09/making_sense_of_the_ceta_AGRIANDFOODSOV.pdf
- 69 *Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198*, USDA Economic Research Service: Beckman, Arita, Mitchel & Burfisher, November 2015, zie: <http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err198.aspx>
- 70 *Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198*, USDA Economic Research Service: Beckman, Arita, Mitchel & Burfisher, November 2015, zie: <http://www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err198.aspx>

De TTIP en landbouw-coalitie
De heer G. Geurts
Spuiboulevard 300
3311 GR DORDRECHT

Kenmerk: 201700387

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer Geurts,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'R. Schippers', written over a blue circular stamp.

Drs. R. Schippers

20170308

Personen met verward gedrag

p/a: Tweede Kamer der Staten-Generaal
t.a.v. de informateur, mw. Drs. E.I. Schippers
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG
Den Haag, 7 april 2017

Aandacht voor verwardheid

Schakelteam Personen met verward gedrag

Geachte mevrouw Schippers,

Ik vraag uw aandacht voor het volgende. Als voorzitter van het Schakelteam Personen met verward gedrag heb ik de afgelopen maanden met veel partijen gesproken en weet dat de formatie van een nieuw Kabinet hét moment is om voor een aantal relevante aspecten van dit urgente vraagstuk aandacht te vragen: het is nu belangrijk te investeren in preventie en 24/7 zorg in de wijk, in voldoende woningen en woonvormen en in een goede verbinding tussen het zorg- en veiligheidsdomein, waarin de persoon echt centraal staat.

Het aantal ernstige incidenten en meldingen van personen met verward gedrag is niet alleen bij de politie toegenomen (in 2016 in totaal 75.000 registraties), maar ook zichtbaar en voelbaar in de samenleving. Hierachter gaat een wereld schuil van persoonlijk leed, van mensen die te maken krijgen met verwarring, zelf of in hun omgeving. Mensen die (ernstige) overlast ervaren of slachtoffer zijn. Mensen vallen tussen wal en schip en de urgentie om regionaal tot gedegen aanpakken te komen, is groot.

Het Schakelteam helpt – in opdracht van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Veiligheid & Justitie en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten – gemeenten en regio's bij het realiseren van een goed werkende aanpak voor de ondersteuning, zorg en opvang van mensen met verward gedrag, uiterlijk 1 oktober 2018. Een goed werkende aanpak bestaat enerzijds uit het realiseren van een samenhangende aanpak op negen concrete 'bouwstenen'¹. En anderzijds uit een goed samenspel van alle betrokken partners², die persoonsgericht en domeinoverstijgend werken. Uitgaande van de eigen kracht en de leefwereld van de persoon en met oog voor de belangen van de samenleving. Met heldere regie en een gedeeld gevoel van eigenaarschap.

¹ Negen bouwstenen: 1. Inbreng mensen met verward gedrag en omgeving, 2. Preventie en levensstructuur, 3. Vroegtijdige signalering, 4. Melding, 5. Beoordeling en risicotaxatie, 6. Toeleiding, 7. Passend vervoer, 8. Passende ondersteuning, zorg en straf, 9. Informatievoorziening.

² In het Schakelteam is een aantal perspectieven uit de keten rondom mensen met verward gedrag vertegenwoordigd: cliënt, familie, gemeente (veiligheid, sociaal domein), GGZ, LVB, OM, zorgverzekeraars en politie.

Met een stevige beweging naar de voorkant, gericht op vroegtijdig signaleren en het voorkomen en beperken van leed.

Met het oog op de aanstaande kabinetsformatie, wil ik drie zaken onder uw aandacht brengen.

1. Investeren in preventie en 24/7 zorg in de wijk

Er is veel oog voor het veiligheidsaspect en 'de achterkant': het verruimen van mogelijkheden van gedwongen zorg, het regelen van crisisbedden, acute opvanglocaties, etc. Het is nu belangrijk te investeren in preventie en vroegtijdig signaleren, zoals ook al in 'de agenda voor de zorg'³ is verwoord. Door aandacht voor de hele levenssituatie, participatie en herstel, laagdrempelige voorzieningen, passende woningen en daarin ook maatwerk mogelijk te maken voor mensen met complexe problemen. Voldoende ogen en oren c.q. deskundigheid in de wijk (dag en nacht) zijn belangrijk; hulpverleners die proactief op mensen die ondersteuning nodig hebben afstappen. En er zijn goed bereikbare en laagdrempelige meldpunten nodig waar ongeruste bewoners terecht kunnen.

Méér aandacht voor preventie en vroegsignalering kan veel leed voorkomen én is kostenbesparend. Dit is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheden, verzekeraars en zorginstellingen. Zij zullen dit gezamenlijk moeten financieren, bijvoorbeeld middels een preventiefonds op regionaal niveau. Zorgverzekeraars moeten daarvoor ruimte krijgen om te investeren in preventie.

2. Voldoende woningen en woonvormen

Ook mensen met verward gedrag, moeten in onze samenleving mee kunnen doen. Zij zijn - net als iedereen - gebaat bij sociale contacten, zinvol (vrijwilligers)werk of dagbesteding, een passende en betaalbare woning, financieel de zaken op orde en een goede structuur met zo min mogelijk stress. Dit kan soms alleen binnen een beschermende omgeving, in een kliniek of in een vorm van beschermd wonen. Maar het liefst in een zelfstandige woning, met eventueel begeleiding. In de praktijk blijkt de regie op deze 'woonketen' te ontbreken: de doorstroming stopt, er zijn te weinig betaalbare woningen en er is onvoldoende aanbod voor een kleine groep mensen die langdurig of zelfs levenslang begeleiding en/of zorg nodig heeft - soms in een beveiligde omgeving.

3. De persoon centraal in de verbinding tussen zorg en veiligheid

Het vraagstuk van verwardheid speelt zich deels ook af op het snijvlak tussen zorg en veiligheid. Belangrijk is dat de persoon centraal staat en niet de schotten in wet- en regelgeving en financiële systemen. In de praktijk blijkt dat zorg en veiligheid nog steeds twee aparte werelden zijn, met ieder hun eigen logica. Hierover dienen betere afspraken gemaakt te worden. Ondermeer over het bij elkaar brengen van risicotaxatie zorg en veiligheid. En op lokaal en regionaal niveau zijn afspraken tussen alle partijen nodig over 'op- en afschalen'; een getrappt escalatiemodel op diverse niveaus, waarbij bovenin ook echt besluiten genomen kunnen worden.

³ Aanbod van het zorgveld aan politiek en samenleving - 2017.

Voor mensen met echt complexe problemen op het snijvlak van zorg en veiligheid kunnen Veiligheidshuizen een belangrijke rol spelen. Zij functioneren steeds meer op dit snijvlak en ontwikkelen zich tot plekken voor het bespreken van vastgelopen casuïstiek en integrale beslissingen. Deze beweging naar 'Zorg & Veiligheidshuizen' dient met kracht ondersteund te worden.

Het gaat ook om mensen met kleine vergrijpen, waarbij er grote zorgen bestaan over de veiligheid ('kleine feiten, grote zorgen'). Essentieel in het goed persoonsgericht kunnen functioneren van de keten is helderheid over welke informatie wanneer gedeeld mag worden. Het onlangs door de stuurgroep Veiligheidshuizen gepresenteerde handvat 'Gegevensdeling in het zorg- en veiligheidsdomein' is een goede basis. Echter, om de regierol van gemeenten in dit vraagstuk echt waar te maken, is het belangrijk dat er een wettelijke basis komt voor mogelijkheden tot gegevensuitwisseling.

De opdracht van het Schakelteam Personen met Verward Gedrag loopt tot 1 oktober 2018. In het hele land ontplooiën gemeenten en regionale samenwerkingsverbanden goede initiatieven die bijdragen aan een verbeterde aanpak. Het Rijk kan op enkele cruciale onderwerpen een positieve verandering teweeg brengen. Ik vertrouw erop dat het nieuwe Kabinet de voortdurende aandacht voor mensen die tussen wal en schip vallen niet laat verslappen.

Met vriendelijke groet,

O. Hoes

Voorzitter Schakelteam Personen Verward Gedrag

Schakelteam Personen met Verward Gedrag
De heer O. Hoes
Postbus 30435
2500 GK DEN HAAG

Kenmerk: 201700389

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer Hoes,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'Drs. E. I. Schippers', written over a printed name.

Drs. E. I. Schippers

Aan de minister-president,
minister van Algemene Zaken
drs. M. Rutte
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

Kenmerk: 201700390

Den Haag, 10 april 2017

Geachte heer Rutte,

Graag verzoek ik u de bewindspersonen van Volksgezondheid, Welzijn en Sport om ten behoeve van mijn werkzaamheden mij op de kortst mogelijke termijn te informeren over enkele vraagpunten die ik hierna nader toelicht.

1. Wat zijn de grenzen om binnen het huidig - privaatrechtelijke - zorgstelsel aanpassingen te doen in de financiering van de curatieve zorg? Meer specifiek: zijn er grenzen aan de omvang van de nominale premie en het (verplichte) eigen risico? Wanneer is er in dit verband precies sprake van staatssteun? Wat zijn eventuele repercussies?
2. Is het binnen het huidige privaatrechtelijke zorgstelsel in juridische zin mogelijk om winstuitkeringen door zorgverzekeraars te verbieden of te beperken? Zo ja, in hoeverre?
3. Wat is het effect op de werking van het systeem van gereguleerde concurrentie tussen zorgverzekeraars van een verlaging van de nominale premie? Is de omvang van deze verlaging van belang voor werking van dat stelsel?
4. Zijn er in de ouderenzorg acute problemen die het noodzakelijk maken om al voor de zomer te besluiten over de aanwending van extra middelen? Zo ja, welke problemen betreft het, wat is de omvang en wat is de deadline voor besluitvorming?
5. Is het mogelijk om, uitgaande van deze eventuele problematiek en uitgaande van de drie scenario's van de impact analyse van de NZa van het kwaliteitskader van het Zorginstituut, 'no regret' maatregelen te formuleren voor de verbetering van de verpleeghuiszorg in 2017 en 2018?
6. Tussen 2012 en 2015 is in de sector VVT het aantal werknemers met een kleine 60 duizend afgenomen. In hoeverre kunnen deze mensen bijdragen aan de voorziene stijging van de personeelsbehoefte in de ouderenzorg voor de komende jaren?
7. Wat is de voorziene –autonome – stijging van de zorgkosten tot en met 2021? Kan een decompositie worden gegeven van de onderliggende oorzaken van deze groei? Welke besparingsmogelijkheden zijn er om deze groei te beperken?
8. Welke mogelijkheden ziet u om de regeldruk in de zorg te beperken? Zijn er 'best practices' met betrekking tot het terugbrengen van regeldruk in de zorg? Is het WMO loket van Heemstede een voorbeeld dat verdere implementatie zou verdienen? Zijn er goede voorbeelden bekend uit het buitenland?
9. Heeft u voorbeelden van goede samenwerking tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars?
10. Kunt u een overzicht geven van de stapeling van eigen betalingen in de zorg?

Informateur, Postbus 20018, 2500 EA DEN HAAG

11. Welke uitvoerbare mogelijkheden ziet u voor verdere ondersteuning van mantelzorgers? Herkent u het beeld dat het niet-gebruik van regelingen voor mantelzorgers groot is omdat men niet bekend is met betreffende regelingen? Hoe zou de toegankelijkheid van deze regelingen worden vergroot?

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, consisting of several loops and a long horizontal stroke extending to the right.

Drs. E.J. Schippers